

Jacek Krochmal

(Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa)

UNIA KOŚCIELNA W EPARCHII PRZEMYSKO-SAMBORSKIEJ ZA CZASÓW BISKUPA PROKOPA CHMIELEWSKIEGO (1652–1664)

W niedzielę 5 V 1652 r. w Walawie zmarł biskup Atanazy Krupecki (1609–1652), długoletni unicki władca przemyski i samborski. Po jego śmierci nastąpił regres w rozwoju Kościoła unickiego, przejawiający się przejmowaniem parafii unickich przez prawosławnych. Proces ten rozpoczął się w ostatnich latach życia biskupa Krupeckiego, a gwałtownie przyspieszył po objęciu rządów przez Antoniego Winnickiego (1650–1679), prawosławnego władkę przemyskiego i samborskiego. Sprzyjała temu zmiana polityki wyznaniowej Rzeczypospolitej wymuszona sukcesami militarnymi powstania Chmielnickiego i naciskami politycznymi Kozaków, protektorów i obrońców prawosławia, a zarazem zaciekłych wrogów unii kościelnej¹.

Biografiści biskupa Prokopa Chmielewskiego (1652–1664)² opisują jego działalność w kontekście zmagania z prawosławnym władką Antonim Winnickim.

¹ M. Грушевський, *Історія України-Руси*, t. 7, Kijów-Lwów 1909, s. 389–400; J. Woliński, *Polska i Kościół prawosławny. Zarys historyczny*, Lwów 1936, s. 104–105; T. Śliwa, *Kościół unicki w Polsce w latach 1596–1696* [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, t. 1, cz. 2, Poznań-Warszawa 1974, s. 271–273; tenże, *Kościół prawosławny w Rzeczypospolitej w latach 1596–1696* [w:] tamże, s. 315; A. Mironowicz, *Prawosławie i unia za panowania Jana Kazimierza*, Białystok 1997, s. 75–98, 111–123, 150–151, 159–188; Н. Яковенко, *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*, вид. 2, Київ 2005, s. 432; L. Świkła, *Polityka władz państwowych wobec Kościoła prawosławnego i ludności prawosławnej w Królestwie Polskim, Wielkim Księstwie Litewskim oraz Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1344–1795*, Lublin 2006, s. 213–233; T. Kempa, *Problematyka wyznaniowa w ugodzie hadziackiej* [w:] *350-lecie Unii Hadziackiej (1658–2008)*, red. T. Chynczewska-Hennel, P. Kroll, M. Nagielski, Warszawa 2008, s. 203–222.

² J. B[artoszewicz], *Chmielewski albo Chmielowski (Prokop)* [w:] *Encyklopedia powszechna* [Orgelbranda], t. 5, Warszawa 1861, s. 357–358; А. Добрянский, *Історія єпископовъ трехъ соединенныхъ епархій, перемышльскої, самборскої и саноцкої, отъ найдавнішихъ временъ до 1794 г.*, cz. 2, Lwów 1893, s. 43–51; J. Skruteń, *Chmielewski Prokop* [w:] PSB, t. 3, s. 326–327; S. Nabywaniec, *Unicy biskupi przemyscy w latach 1610–1991. Szkice biograficzne*, Rzeszów 1995, s. 18–19.

Inne publikacje podejmujące problematykę stosunków prawosławno-unickich w diecezji przemyskiej na początku 2. połowy XVII w. również koncentrują uwagę na opisie walk o katedrę, główne świątynie eparchii i dobra władcy³. Zmagania te sytuowano w kontekście polityki wyznaniowej Rzeczypospolitej, niemal zupełnie pomijając kwestie szczegółowe dotyczące stanu unii⁴ na rozległym obszarze eparchii przemysko-samborskiej⁵. W niniejszym artykule podjęto próbe ukazania tego, zaniedbanego w historiografii, zagadnienia w odniesieniu do lat 1652–1664, czyli okresu, gdy unickim biskupem przemyskim i samborskim był Prokop Chmielewski. Wskazane zostaną parafie unickie i kapłani sprawujący w nich obowiązki duszpasterskie oraz te części eparchii przemysko-samborskiej, w których unia kościelna przetrwała ten bardzo niekorzystny dla siebie okres. Przy omawianiu tych zagadnień ważne jest zwrócenie uwagi na właścicieli dóbr, w których znajdowały się cerkwie. Mieli oni wobec nich uprawnienia kłtorarskie, decydowali zatem o obsadzie popostw, a w konsekwencji o ich charakterze wyznaniowym, poprzez wybór popa unickiego bądź prawosławnego. Dla dobrego zrozumienia przemian zachodzących w stosunkach prawosławno-unickich w latach 1652–1664 niezbędne jest omówienie wydarzeń bezpośrednio poprzedzających objęcie rządów przez biskupa Chmielewskiego.

³ M. Harasiewicz, *Annales Ecclesiae Ruthenae gratiam et communionem cum s. Sede Romana habentis, ritumque Graeco-Slavicum observantis, cum singulari respectu ad dioeceses ruthenas Leopoliensem, Premisliensem et Chelmensem*, Leopoli 1862, s. 332–334; A. С. Петрушевичъ, *Сводная галицко-русская летопись съ 1600 годъ [w:] Литературный сборникъ издаваемый Галицко-рускою Матицею 1872 u 1873*, Львовъ 1874, s. 116–119, 122, 127–129, 132–133; J. Pelesz, *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom [...]*, t. 2, Wiedeń 1880, s. 344–346; Z. Strzetelska Grynbergowa, *Starmiejskie. Ziemia i ludność*, Lwów 1899, s. 268, 273; W. Łoziński, *Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku*, oprac. J. Tazbir, Warszawa 2005 (wyd. VII), s. 254–259, 264; A. Prochaska, *Z walki o tron władczy przemyski*, „Przegląd Powszechny”, R. 37, 1920, t. 147–148, s. 20–28; A. Kuczera, *Samborszczyzna. Ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomii samborskiej*, t. 1, Sambor 1935, s. 410; M. Bendza, *Prawosławna diecezja przemyska w latach 1596–1681. Studium historyczno-kanoniczne*, Warszawa 1982, s. 166–173; S. Nabywaniec, *Diecezja przemyska obrządku wschodniego w okresie sporów prawosławno-unickich [w:] Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, red. S. Stępień, t. 3, Przemyśl 1996, s. 44–46; A. Mironowicz, op. cit., s. 118–119; B. Lorens, *Prawosławie i unia w eparchii przemyskiej na forum sejmiku wiszeńskiego w XVII wieku [w:] Śladami unii brzeskiej*, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Lublin-Supraśl 2010, s. 51–53.

⁴ Do wyjątków należy książka Beaty Lorens (*Bractwa cerkiewne w eparchii przemyskiej w XVII i XVIII wieku*, Rzeszów, 2005, s. 45–62), w której zestawiono prawosławne i unickie bractwa cerkiewne. Na temat wprowadzania unii, zob. J. Krochmal, *Unia kościelna w eparchii przemyskiej w latach 1596–1679*, „Premislia Christiana”, t. 7, 1997, s. 91–95.

⁵ Diecezja leżała w zachodniej części województwa ruskiego (ziemie przemyska, sanocka i zachodnie obrzeża lwowskiej) i obejmowała skrawki województw sąsiednich: bełskiego (powiat lubaczowski), sandomierskiego (część powiatu pilzneńskiego) i krakowskiego (powiaty sądecki i biecki) oraz starostwa spiskiego. Jej obszar jest szacowany na ponad 22 tys. km². Zob. B. Szady, *Geografia struktur religijnych i wyznaniowych w Koronie w II połowie XVIII wieku*, Lublin 2010, s. 51; L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce [w:] Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 2, *Wiek XVI–XVIII*, Kraków 1969, s. 864; J. Krochmal, *Duchowieństwo unickie eparchii przemysko-samborskiej w latach 1596–1609*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. 20, 2013, s. 135.

Sytuacja unii w połowie XVII wieku

Przejawem zmiany polityki Rzeczypospolitej wobec unii kościelnej było ponowne prawne uznanie hierarchii Kościoła prawosławnego, który funkcjonował niezależnie od Kościoła unickiego. Efektem dualizmu struktur Kościoła wschodniego było wydawanie przez kancelarię królewską nominacji dla władyków prawosławnych także dla tych diecezji, w których byli już biskupi unicy. Praktyka ta dotyczyła też eparchii przemysko-samborskiej a w jej efekcie w diecezji zapanała dwuwładza, która dodatkowo skomplikowała i tak napięte stosunki prawosławno-unickie⁶. Na mocy postanowień ugody zborowskiej (18 VIII 1649) oraz konstytucji sejmu koronnego i dokumentu króla Jana Kazimierza z 12 I 1650 r., diecezję przemyską przyznano prawosławnym, których biskupem został Antoni Winnicki⁷. Było to ważne wydarzenie, bo prawosławni w tej eparchii od 1645, a faktycznie już od 1643 r., byli pozbawieni biskupa. W tym okresie, aż do r. 1650, zwierzchnikiem prawosławia w diecezji przemyskiej był archimandryta lawrowski⁸.

Królewski dokument nominacyjny nie oddawał Winnickiemu pełni władzy biskupiej, w tym praw do dóbr władyków przemyskich, pozostawiając je dożywotnio w rękach sędziwego unickiego biskupa przemyskiego Atanazego Krupeckiego. Do jego śmierci władza biskupa Winnickiego miała ograniczać się do czterech monasterów bazylikańskich, które przyznano prawosławnym. Najważniejszym z nich był monaster Św. Spasa pod Starym Samborem, traktowany jako druga — po katedrze przemyskiej — świątynia w diecezji, a zarazem jedna z cerkwi rezydencjonalnych władcy, dająca podstawę jego tytułatury jako

⁶ Praktykę tę skrytykował sejmik wiszeński w instrukcji z 7 XI 1650 r. danej posłom na sejm: „Że z kancelaryej przywileje na przywileje wychodzą nec juri nec aequitati consentaneum, zaczem namówb sposób potrzeba, jakoby się temu zabieżało”. *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie* (dalej: AGZ), t. 21, Lwów 1911, nr 37, s. 75.

⁷ AGAD, Metryka Koronna (dalej: MK), sygn. 195, s. 106; Archiwum Państwowe w Przemysku (dalej: APP), Archiwum Grekokatolickiego Biskupstwa w Przemysku (dalej: ABGK), sygn. 97D; *Архивъ югозападной Россіи, издаваемый временною Коммиссією для разбора древнихъ актовъ* [...] при Кіевскомъ Военномъ, Подольскомъ и Волинскомъ Генераль-Губернатору (dalej: Архивъ ЮЗР), cz. 2, t. 1, Kijów 1861, nr 32, s. 372; L. Kubala, *Jerzy Ossoliński*, t. 2, Lwów 1883, s. 325; A. Добрянскій, op. cit., cz. 2, s. 22–23; M. Грушевський, op. cit., t. 9, s. 24–32, 1509–1523; L. Bieńkowski, op. cit., s. 849–850; T. Śliwa, *Kościół unicki*, s. 271; M. Bendza, op. cit., s. 161; H. Litwin, *Status prawny Cerkwi prawosławnej i grekokatolickiej w Rzeczypospolitej w XVII wieku*, „Barok”. Historia. Literatura. Sztuka, R. 3, 1996, z. 2(6), s. 19; A. Mironowicz, op. cit., s. 105–106, 109; S. Plokhyy, *The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine*, Oxford University Press 2001, s. 250–251; J. W. Wołoszyn, *Problematyka wyznaniowa w praktyce parlamentarnej Rzeczypospolitej w latach 1648–1696*, Warszawa 2003, s. 202–203; L. Ćwikła, op. cit., s. 221–222.

⁸ *Volumina legum* (dalej: VL), t. 4, Petersburg 1860, s. 8; W. Łoziński, op. cit., s. 250; J. Dziegielewski, *O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV*, Warszawa 1986, s. 192–193, S. Nabywaniec, *Diecezja przemyska*, s. 43; J. Krochmal, *Unia w eparchii przemysko-samborskiej za rządów władcy Atanazego Krupeckiego (1609–1652)* [w:] *Kościół. Społeczeństwo. Kultura. Prace ofiarowane Profesorowi Wiesławowi Müllerowi z okazji pięćdziesięciolecia pracy naukowej i dydaktycznej*, red. J. Drob, H. Łaskiewicz, A. Stasiak, B. Szady, C. Taracha, Lublin 2004, s. 124.

biskupa przemyskiego i samborskiego⁹. Pozostałymi monasterami przyznanymi prawosławnym były klasztory św. Onufrego Eremity w Nanczułce, Ławra w Ławrowie i monaster Najświętszej Maryi Panny w Smolnicy¹⁰. Jednak prawosławni nie objęli ich wówczas w posiadanie. Dlatego sprzyjająca im szlachta, zebrana na sejmiku wiszeńskim, do instrukcji wydanej 7 XI 1650 r. posłom na sejm wprowadziła punkt mówiący o konieczności oddania biskupowi Winnickiemu klasztorów przeznaczonych „disunitom” przez konstytucję sejmu z 1641 r.¹¹ Powołano się zatem na wcześniejsze prawo¹², będące próbą unormowania dwuwładzy biskupów unickiego i prawosławnego w eparchii przemysko-samborskiej.

Nie mogąc legalnie wejść w posiadanie wspomnianych monasterów biskup Winnicki zaczął przejmować je zbrojnie, korzystając ze wsparcia prawosławnej szlachty, duchowieństwa i włościan. Polityka siły przynosiła wymierne efekty, bowiem Winnicki wkrótce rozciągnął swe roszczenia także na inne dobra władcy przemysko-samborskiego, które prawomocnie dzierżyli unicy. W styczniu i lutym 1651 r. prawosławni zajęli monaster św. Onufrego w Ławrowie wraz ze wsią Nanczułka, „monastery podgórskie”, wieś Straszewice i inne dobra władcy, a następnie przystąpili do oblężenia dobrze umocnionego monasteru Św. Spasa, w którym niemal tydzień bronił się władca Krupecki. Po zdobyciu i obrabowaniu Św. Spasa (2 III 1651) prawosławny biskup Winnicki pojmał unickiego władkę Krupeckiego i przez 7 tygodni więził go w klasztorze¹³. Wraz z biskupem Krupeckim uwięzieni zostali dwaj kapłani unicy, Porfiriusz Piżyński i Aleksander Nehrebecki. Ten ostatni został ranny podczas napadu na monaster¹⁴. Poczynione gwałty unicy zaskarżyli do sądu, co wpłynęło na uwolnienie biskupa Krupeckiego z niewoli. Procesy przed Trybunałem Koronnym w Lublinie

⁹ A. Kuczera, op. cit., t. 1, s. 400–403; А. Соневицький, *Український Єпископат Перемиської і Холмської Єпархії в XV–XVI ст. Episcopatus ukrainus eparchiae peremysliensis et cholmensis saec. XV–XVI*, Romae 1955, s. 55–56; L. Bieńkowski, op. cit., s. 796; T. M. Trajdos, *Biskupi prawosławni w monarchii Jagiello*, „Nasza Przyszłość”, t. 66, 1986, s. 118–119; J. Krochmal, F. Kiryk, *Stosunki wyznaniowe (1375–1500)* [w:] *Dzieje Przemysła*, t. 2, (1340–1772), cz. 1, *U schyłku średniowiecza*, red. F. Kiryk, Przemysł 2003, s. 188; J. Krochmal, *Duchowieństwo unickie*, s. 136, 142.

¹⁰ APP, ABGK, sygn. 97D; AGAD, MK, sygn. 195, s. 106; Архивъ ЮЗР, cz. 2, t. 1, nr 32, s. 372; zob. Центральний державний історичний архів України у Львові (dalej: ЦДАІЛ), f. 13, op. 1, sygn. 377, s. 398. Monaster św. Onufrego w Nanczułce Wielkiej (Władyczej) był podporządkowany tzw. monasterowi książęcemu w Ławrowie, również pod wezwaniem św. Onufrego. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (dalej: SGKP), wyd. F. Sulimierski i in., t. 5, Warszawa 1884, s. 614; t. 6, Warszawa 1885, s. 896.

¹¹ AGZ, t. 21, nr 37, s. 75; por. A. Prochaska, *Władca Krupecki w walce z dyzunią*, „Przegląd Powszechny”, R. 36, 1919, t. 141–142, s. 360.

¹² W związku ze zdjęciem kary infamii z prawosławnego biskupa Sylwestra Hulewicza, w 1641 r. sejm nakazał zwrócić prawosławnym monaster św. Onufrego w Nanczułce, Ławre w Ławrowie i Smolnicę oraz (ale dopiero po śmierci władcy Krupeckiego) wieś Szechynie. Sama diecezja przemyska, w tym monaster Św. Spasa, miały pozostać w rękach unitów; zob. VL, t. 4, s. 8.

¹³ ЦДАІЛ, f. 13, op. 1, sygn. 377, s. 392–399, 1291; APP, ABGK Supplement, sygn. 48, s. 581–582, 584–588, 591–609, 621–620, 630; *Litterae Episcoporum*, t. 2, s. 322; A. С. Петрушевичъ, op. cit., s. 113–114; A. Prochaska, *Władca Krupecki*, s. 360–361; por. W. Łoziński, op. cit., s. 253.

¹⁴ ЦДАІЛ, f. 13, op. 1, sygn. 377, s. 398–399, 1290, 1291; APP, ABGK Supplement, sygn. 48, s. 594, 663.

i sądem asesorskim toczyły się przez kilka miesięcy, zakończyły wyrokiem skazującym biskupa Winnickiego na rok więzienia w wieży zamku przemyskiego, zapłatę 1500 grzywien odszkodowania Krupeckiemu oraz zwrot bezprawnie zagarniętych dóbr¹⁵.

Po zwycięstwie wojsk koronnych nad Kozakami pod Beresteczkiem (30 VI 1651) po raz kolejny zmieniła się sytuacja wewnętrzna Rzeczypospolitej, tym razem z korzyścią dla unitów. Podczas pobytu we Lwowie król Jan Kazimierz przyjął na audiencji biskupa Krupeckiego i po wysłuchaniu jego skargi, w dniu 31 VII 1651 r. wydał dokument radykalnie zmieniający sytuację wyznaniową w eparchii przemysko-samborskiej. Król przyznał, że polecenie odebrania Krupeckiemu monasterów i dóbr biskupich, uczynione na podstawie postanowień ugody zborowskiej, naruszało prawa unitów nadane im w dokumentach królewskich i konstytucjach sejmów z lat 1641 i 1647. Jak tłumaczono, stało się tak wskutek niegodziwych działań Winnickiego, który uzyskał od króla przywilej nominacyjny na biskupa przemyskiego, fałszywie przedstawiając sprawę (*ad male narrata*), a następnie przemocą wszedł w posiadanie monasterów i dóbr biskupich. Chcąc naprawić krzywdy król polecił odebrać je Winnickiemu i zwrócić biskupowi Krupeckiemu. Zwrot mieli wyegzekwować komisarze królewscy, których pouczono, aby nie uznawali dokumentów przedkładanych przez Winnickiego, bo jako uzyskane w złej wierze, były pozbawione mocy prawnej¹⁶. Dokument Jana Kazimierza z 31 VII 1651 r. w istocie cofał uznanie dla prawosławnego biskupa Antoniego Winnickiego, co oznaczało pozostawienie eparchii przemysko-samborskiej w rękach unickiego biskupa Atanazego Krupeckiego. Kierując się otrzymanymi wskazaniem komisarze królewscy 11 VIII 1651 r. rozesłali okólnik zawiadamiający o decyzji monarchy duchowieństwo „religiej greckiej w przemyskiej i samborskiej ziemi” oraz urzędników i poddanych z dóbr władczych. Komisarze mieli wprowadzić Krupeckiego w zajęte przez prawosławnych monaster i cerkwie. Ponadto na dzień 11 X 1651 r. zwołali do Przemyśla duchowieństwo z całej eparchii w celu odbycia synodu, podczas którego władcy Krupeckiemu miano przywrócić pełnię władzy biskupiej, a zgromadzone duchowieństwo oddać mu należne powinności¹⁷.

Zjazd ten nie doszedł jednak do skutku, nie wykonano też pozostałych poleceń komisji królewskiej. Wola monarchy została zlekceważona przez prawosławnych, którzy w eparchii przemysko-samborskiej mieli wówczas tak silną pozycję, że nie mogła jej zrównoważyć nawet królewska protekcja. Czując wsparcie ze strony prawosławnej szlachty, duchowieństwa i włościan władca Winnicki nie zamierzał rezygnować z wcześniejszych przywilejów oraz zdobyczy osiągniętych przy użyciu siły zbrojnej. Unicy wznowili zatem proces przeciwko prawosławnym. Biskup Krupecki i unicy kryłozłanie przemyscy 27 XI 1651 r. pozwali do sądu asesorskiego „Aleksandra czyli Antoniego” Winnickiego o naruszenie

¹⁵ ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 377, s. 1287–1293; W. Łoziński, op. cit., s. 254; A. Prochaska, op. cit., s. 361–362.

¹⁶ ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 377, s. 1043–1045; zob. *Описание документовъ Архива западно-русскихъ униатскихъ митрополитовъ (1470–1700)*, t. 1, С.-Петербургъ 1897, nr 797, s. 298–299; M. Bendza, op. cit., s. 165; H. Litwin, op. cit., s. 19; por. W. Łoziński, op. cit., s. 254.

¹⁷ ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 377, s. 1042–1046.

swych praw poprzez podstępne uzyskanie dokumentu królewskiego na biskupstwo przemyskie oraz zbrojne zajęcie dóbr władczych¹⁸. W pozwie tym uwidoczniły się postanowienia dokumentu królewskiego z 31 VII 1651 r. Przypomniano w nim świeckie imię Winnickiego, którego nie nazywano już biskupem, uznano bowiem że tytuł ten uzyskał poprzez oszustwo (*ad male narrata*). Stwierdzenia te były dodatkowym wsparciem dla wcześniejszych żądań zwrotu dóbr biskupich. Przedłużający się spór o władztwo przemyskie, zaostrzony walkami zbrojnymi obu stronnictw, wywołał tak wielki niepokój w diecezji, że szlachta zgromadzona na sejmiku wiszeńskim 15 XII 1651 r. wydała instrukcję dla posłów na sejm, zobowiązując ich do uproszenia króla o uspokojenie tej sytuacji¹⁹. Wydawało się, że unormuje ją wyrok sądu asesorskiego z 6 II 1652 r. wydany na korzyść unitów, nakazujący prawosławnym zwrócenie im monasterów Św. Spasa, św. Onufrego i smolnickiego. Jednak już 3 dni później wyrok ten podważył biskup Winnicki skarżąc się, że Krupecki uzyskał go bezprawnie, pod nieobecność oskarżonego (*in contumaciam*)²⁰. W rezultacie sporne monastera pozostały w rękach prawosławnych²¹.

Prowadząc przynoszącą sukcesy politykę faktów dokonanych prawosławny biskup Winnicki nie mógł być pewny objęcia sukcesji po unickim biskupie Krupeckim. Obawy te wzmogły pogłoski o chorobie sędziwego, znękanego więzieniem i ustawicznymi walkami Krupeckiego, którego śmierci spodziewano się w każdej chwili. Dochodziło do tego przekonanie, że biskup koadiutor Prokop Chmielewski dokona ingresu natychmiast po uzyskaniu informacji o zgonie swego poprzednika. Wszystko to wpłynęło na podjęcie przez Winnickiego decyzji o zbrojnym zajęciu soboru katedralnego Narodzenia św. Jana Chrzciciela w Przemyślu. Obawy prawosławnych były powodowane względami prawnymi, Chmielewski był bowiem koadiutorem z prawem następstwa po śmierci biskupa ordynariusza Atanazego Krupeckiego²². Natomiast w świetle prawa państwowego roszczenia Winnickiego do objęcia diecezji przemyskiej po śmierci biskupa unickiego stały się już nieaktualne. Podstawą wydania Winnickiemu nominacji na biskupa przemyskiego (27 IV 1650) były postanowienia ugody zborowskiej oraz konstytucja sejmowa i dokument królewski z 12 I 1650 r., jednak — jak wspomniano — sam akt nominacyjny został odwołany²³ przez Jana Kazimierza 31 VII 1651 r., jako uzyskany w drodze oszustwa (*ad male narrata*). Winnicki

¹⁸ ЦДИАА, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 8–10.

¹⁹ AGZ, t. 21, nr 47, s. 94; A. Prochaska, op. cit., s. 362.

²⁰ ЦДИАА, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 373–375, 478; A. Prochaska, op. cit., s. 362.

²¹ ЦДИАА, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 453–454, 456–457.

²² AGAD, MK, sygn. 192, k. 275v; ЦДИАА, f. 13, op. 1, sygn. 377, s. 1090–1092; *Litterae Episcoporum*, t. 2, s. 323. A. Prochaska (op. cit., s. 363–364) pisząc o napadzie Winnickiego na katedrę przemyską 5 V 1652 r., wplata w swój opis także wydarzenia z innego starcia o katedrę, które miało miejsce 16 IX 1652 r.; por. W. Łoziński, op. cit., s. 258–259.

²³ Inaczej uważa M. Bendza (op. cit., s. 167: „Chmielewski otrzymał 21 września 1652 roku nominację królewską na objęcie diecezji przemyskiej, chociaż król nie cofnął dekretu biskupowi prawosławnemu, Antoniemu Winnickiemu”), a za nim A. Mironowicz (op. cit., s. 119: „król nie cofnął dekretu biskupowi prawosławnemu Antoniemu Winnickiemu. W tym stanie prawnym biskupi prawosławny i unicki byli prawowitymi pretendentami do władztwa przemyskiego”; to samo w: tegoż, *Kościół prawosławny w dziejach dawnej Rzeczypospolitej*, Białystok 2001, s. 147).

mógł zatem kontynuować swe działania jedynie w oparciu o prawo kanoniczne, był bowiem biskupem wyświęconym przez prawosławnego metropolitę kijowskiego Sylwestra Kossowa²⁴.

W niedzielę 5 V 1652 r. do Przemyśla wkroczyła uzbrojona prawosławna szlachta, przedmieszczanie przemyscy i popi (z przedmieść Przemyśla oraz z Jarosławia, Medyki, Mościsk, Niżankowic, Oleszyc, Radymna, Sambora, Soli, Starego Sambora i Wiszni), których wsparli mieszkający w Przemyślu Rusini²⁵. Doszło do starć z unitami broniącymi katedry, jej skarbcza, dworu biskupiego i zabudowań położonych na Władyczu. W potyczkach padli zabici i ranni. Prawosławni dowodzeni przez władkę Antoniego, jego ojca Teodora i brata Stefana Winnickich, zdobyli katedrę, ograbili jej skarbiec, pojmali i uwięzili unickiego biskupa koadiutora Prokopa Chmielewskiego, brata władki Janusza Krupeckiego i innych. Tego samego dnia prawosławni oblegli rezydencję Krupeckiego w podprzemyskiej Walawie. Sędziwy biskup nie przeżył napadu, umierając podczas jego trwania²⁶.

Prokop Chmielewski i jego walka o władztwo przemyskie

Podczas opisywanych wydarzeń, jak wspomniano, Prokop Chmielewski był koadiutorem, czyli biskupem pomocniczym z prawem następstwa po śmierci władki Krupeckiego. Został nim na podstawie nominacji królewskiej z 29 XII 1650 r. Umożliwiła ona unickiemu metropolicie kijowskiemu Antoniemu Sielawie udzielenie Chmielewskiemu święceń biskupich w akcie chirotonii, który miał miejsce w Połocku 2/12 III 1651 r.²⁷ Zwraca uwagę „nietykowość” wyboru kandydatury nowego biskupa. Przypadek Chmielewskiego odbiegał od złej praktyki udzielania nominacji na władków osobom szczególnie zasłużonym dla króla, który w ten sposób wynagradzał ich za zasługi wojenne lub dworskie. Nominat często był

²⁴ APP, ABGK, sygn. 96D.

²⁵ Autorzy publikacji opisujących to zdarzenie mówią z przesadą o tłumach napastników liczących od 4 do 6 tys. osób. Dla porównania tyle liczyła wówczas cała ludność Przemyśla wraz z przedmieściami; por. M. Horn, *Czy w 1629 r. Przemyśl liczył cztery czy sześć tysięcy mieszkańców?*, „Rocznik Przemyski”, t. 12, 1968, s. 119–125. W pozwie sądowym o napad oskarżono biskupa Winnickiego, jego rodziców — Teodora i Mariannę, brata Stefana Winnickich, 22 szlachciców, 29 mieszczan i przedmieszczan przemyskich oraz 14 popów, wymienionych imiennie, zob. ЦДІАА, f. 13, op. 1, sygn. 379, s. 73–74, 1392–1399; Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаніка (dalej: ЛНБС), Відділ рукописів, f. 5, sygn. 3863/III, k. 42.

²⁶ ЦДІАА, f. 13, op. 1, sygn. 379, s. 72–83, 1635–1638; ЛНБС, Відділ рукописів, f. 5, sygn. 3863/III, k. 42–44; *Litterae Episcoporum Historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*, ed. A. G. Welykyj, Romae 1973, t. 2, s. 322–323; A. С. Петрушевичъ, op. cit., s. 310; A. Добрянскій, op. cit., cz. 2, s. 24, 38–39; Z. Strzetelska Grynbergowa, op. cit., s. 268–269; W. Łoziński, op. cit., s. 255–256; A. Prochaska, op. cit., s. 362–365; A. Kuczera, op. cit., t. 1, s. 409; H. Kowalska, *Krupecki Aleksander Oleksowicz* [w:] PSB, t. 15, s. 407; S. Nabywaniec, *Unicy biskupi*, s. 17; J. Krochmal, *Unia w eparchii przemysko-samborskiej*, s. 126–127; tenże, *Kapłani unicy w eparchii przemysko-samborskiej za rządów biskupa Atanazego Krupeckiego (1610–1652)*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. 21, 2014, s. 144.

²⁷ AGAD, MK, sygn. 192, k. 275v; ЦДІАА, f. 13, op. 1, sygn. 377, s. 1090–1092; sygn. 378, s. 1293–1294; *Litterae Episcoporum*, t. 2, s. 323; M. Harasiewicz, *Annales*, s. 332; A. С. Петрушевичъ, op. cit., s. 114.

osobą świecką i dopiero po uzyskaniu dokumentu na biskupstwo wstępował do zakonu bazylianów, by w przyspieszonym tempie zdobywać wymagane umiejętności i święcenia kapłańskie. Tymczasem Chmielewski od dawna był kapłanem, zdobył wykształcenie teologiczne i w ciągu około 30 lat pokonywał kolejne stopnie w karierze duchownej. Był więc godnym i sprawdzonym kandydatem, nic zatem dziwnego, że król przychylnie odniósł się do prośby biskupa Krupeckiego, wydając Chmielewskiemu dokument nominacyjny na jego następcę.

Pochodzenie przyszłego biskupa przemyskiego kryje wiele zagadek. Nie jest znane jego imię chrzestne, a samo nazwisko występuje w źródłach w kilku wersjach, najczęściej w zapisie Chmielowski lub Chmielewski. Sam biskup podpisywał się nazwiskiem Chmielewski²⁸, takiej też wersji użyto w królewskim dokumencie nominacyjnym na biskupa przemyskiego i samborskiego²⁹. Ta zatem wersja nazwiska jest poprawna. Natomiast w literaturze przedmiotu często występuje druga jego wersja, w brzmieniu „Chmielowski”. Jest ona zaczerpnięta ze źródeł pośrednich, informujących o działalności tego biskupa. Dostrzegając problem tej oboczności, część historyków zaznaczała obydwie formy nazwiska, a tylko nieliczni (np. A. Dobriański, J. Skruteń, J. Praszko, B. Lorens) używali jego poprawnej wersji.

Chmielewski urodził się około 1600 r. poza diecezją przemyską, prawdopodobnie w Wielkopolsce. Był Polakiem, katolikiem ochrzczonym i wychowanym w obrządku łacińskim. Osierocony w młodości oddał się pod opiekę bazylianina Symeona Jackiewicza. Z zakonem bazylianów związał swą karierę, zmieniając obrządek z łacińskiego na grecki (unicki) i przyjmując imię zakonne Prokop. Około 1620 r. odbył studia teologiczne w seminarium papieskim w Braniewie, studiował też w Pradze. Po przyjęciu święceń kapłańskich przeszedł kolejne szczeble kariery kościelnej; był kaznodzieją w Mińsku i Żyrowicach, bakałarzem (1631) a potem rektorem szkoły we Włodzimierzu (1639) i wreszcie archimandrytą dubneńskim (1639). Przez dwa lata przebywał w otoczeniu unickiego metropolity kijowskiego Józefa Welamina Rutskiego (zm. 5 II 1637). Kolejny etap kariery rozpoczął się po uzyskaniu nominacji królewskiej, a następnie wyświęceniu na koadiutora władzy Krupeckiego z prawem następstwa. Po jego śmierci Chmielewski został drugim unickim władzą przemyskim i samborskim, sprawując tę godność w latach 1652–1664. W 1652 r. został też administratorem unickiej eparchii łuckiej oraz archimandrytą dermańskim, pełniąc te funkcje dożywotnio. O znaczeniu i popularności Chmielewskiego w episkopacie unickim świadczy fakt, że był wymieniany wśród kandydatów na unickiego metropolitę kijowskiego po śmierci Antoniego Sielawy (1655)³⁰.

²⁸ Na pieczęci biskupiej jest jego herb Bończa. Biblioteka Narodowa (dalej: BN), Biblioteka Kapituły Grecko-Katolickiej w Przemyślu, rkps 12306 III, s. 13; *Epistolae metropolitanarum Kioviensium catholicorum Raphaelis Korsak, Antonii Sielawa, Gabrielis Kolenda (1637–1674)*, coll. A. G. Welykyj, t. 2, Romae 1956, s. 256.

²⁹ AGAD, MK, sygn. 192, k. 275–276; ЦДИАА, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 1293.

³⁰ *Litterae Episcoporum*, t. 2, s. 323; *Materjały do historii Małej Rossyi*, wyd. K. Świdziński, [Kijów, ok. 1853, z. 2], nr 75, s. 130; M. Harasiewicz, *Annales*, s. 332; J. Pelesz, op. cit., t. 2, s. 344; A. Добрянскій, op. cit., cz. 2, s. 23, 43–45; T. Gromnicki, *Przemyskie biskupstwo obrządku wschodniego* [w:] *Encyklopedia kościelna*, wyd. M. Nowodworski, t. 22, Warszawa 1898, s. 159; A. Prochaska, *Władza Krupecki*, s. 288; W. Łoziński, op. cit., s. 254;

Prawosławni mieli nadzieję na poprawę swej sytuacji w eparchii przemysko-samborskiej po klęsce wojsk koronnych pod Batohem (2/3 VI 1652). Spróbowali to wykorzystać poprzez uchwałę sejmiku wiszeńskiego, który 12 VI 1652 r. wydał instrukcję dla posłów na sejm nadzwyczajny, aby

IMci O. Antoniemu Winnickiemu episkopowi przemyskiemu to władcytvo totaliter na terazniejszym sejmie było konferowane ad possessionem jego³¹.

Uchwała nie była jednomyślna, bo oprotestował ją Stanisław Jan Raczkowski, za co, jako „gwałtownik i burzyciel pokoju publicznego” został pozwany przez sejmikującą szlachtę przed sąd sejmowy³².

W tej fazie sporu wyznaniowego sympatia króla była po stronie unitów. Już 21 VI 1652 r. Prokop Chmielewski otrzymał w Warszawie dokument nominacyjny na biskupa ordynariusza przemyskiego i samborskiego³³. Jan Kazimierz przypomniał w nim, że Chmielewski został koadiutorem przemyskim z prawem następstwa na prośbę unickiego biskupa Krupeckiego, dlatego po jego śmierci można było nadać mu nominację. Król polecił urzędnikom grodzkim i miejskim z Przemyśla i Sambora uznać Chmielewskiego za jedyne go prawowitego władcykę, obiecując mu wsparcie w odzyskaniu biskupstwa z rąk prawosławnych:

Które to władcytvo przemyskie i samborskie tenże wielebny ociec Chmielewski z rąk ojca Winickiego dysunita jako nieprawne go na ten czas possessora, onże ze wszystkimi dobrami do władcytwa tego należącemi z monasterami, cerkwiami stołecznymi, archimandrytami, humenami, prezbyterami, zakonnikami, zakonniczkami, popami, z dworami, wsiami, folwarkami, poddanymi, gruntami, polami, rolami, lasami, sianożęciami, młynami, stawami, rzekami, i wszelkiemi do władcytwa tego należącemi pożytkami dożywotnie trzymać i z nich wszelakich pożytków zażywać będzie. Obiecując za nas i najaśniejszych następców naszych, że pomienionego wieleb[ne]go ojca Prokopa Chmielewskiego od władcytwa tego przemyskiego i samborskiego nie oddalemy ani oddalenia mocy komu inszemu pozwolimy lecz mu we wszystkim prawa dożywotnego dotrzymamy³⁴.

Tego samego dnia król wydał trzy uniwersały³⁵, skierowane do obywateli „powiatów” przemyskiego i samborskiego, mieszczan Rusinów z Przemyśla, Sambora i innych miast królewskich należących do „diecezji władcytwa przemyskiego i samborskiego”, starostów, urzędników i sołtysów z dóbr należących do tego władcytwa oraz całego duchowieństwa „religii greckiej”, informując ich o nominowaniu dotychczasowego koadiutora Prokopa Chmielewskiego nowym

J. Praszko, *De Ecclesia Ruthena Catholica sede metropolitana vacante 1655–1665*, Romae 1944, s. 300; J. Skruzeń, op. cit., s. 326–327; por. S. Nabywaniec, *Unicy biskupi*, s. 17–18.

³¹ AGZ, t. 21, nr 50, s. 101; APP, ABGK Supplement, sygn. 48, s. 654.

³² AGZ, t. 21, s. 101 (przypis wydawcy AGZ); zob. ЦДІАА, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 1130–1133; AGZ, t. 21, nr 54, s. 104; nr 58, s. 109–110; zob. tamże, nr 57, s. 108–109, gdzie podważono prawomocność sejmiku (złe miejsce obrad) i jego uchwał.

³³ AGAD, MK, sygn. 192, k. 275–276; ЦДІАА, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 1293–1295. Błędna datę wydania tego dokumentu (21 IX 1652) podali A. Добрянскій (op. cit., cz. 2, s. 45), J. Skruzeń (op. cit., s. 327), M. Bendza (op. cit., s. 167) i J. W. Wołoszyn (op. cit., s. 309).

³⁴ AGAD, MK, sygn. 192, k. 275v.

³⁵ ЦДІАА, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 1295–1299.

biskupem przemyskim i samborskim, nakazując okazywanie mu posłuszeństwa, jako swemu biskupowi oraz to,

abyście pomienionemu ojcu Chmielowskiemu unitowi jako władcyce od nas podanemu do objęcia władcyctwa tego pomocnemi byli i jurysdykcjej jego duchownej z popami i poddanemi swemi we wszystkim posłuszni byli³⁶.

Mimo tak wyraźnego wsparcia ze strony króla, Chmielewski nie mógł wejść w posiadanie katedry i dóbr władczych, zajmowanych przez prawosławnych, którzy zbrojnie sprzeciwili się odbyciu przez niego ingresu do soboru katedralnego w Przemysłu³⁷. Spory pomiędzy władzkami i ich zwolennikami przeobrażały się w regularne potyczki i starcia zbrojne, podczas których po obu stronach dokonywano rabunków mienia, brano jeńców, padali ranni a nawet zabici³⁸. W poniedziałek 3 VI 1652 r. na drodze z Sambora do Przemysła oddział wojska wspierającego biskupa Chmielewskiego schwytał Stanisława Szeptyckiego, jednego z najbliższych współpracowników władzy Winnickiego. Przewoził on skarby zabrane niepełną miesiąc wcześniej przez prawosławnych po zdobyciu na unitach katedry przemyskiej i rezydencji biskupiej w Walawie. Z powodu niepokojów związanych z groźbą wojny po klęsce pod Batohem, w obawie o bezpieczeństwo zgromadzonych dóbr, biskup Winnicki polecił przewieźć je z powrotem do zajmowanej przez siebie katedry przemyskiej³⁹. Od maja do listopada 1652 r. miały miejsce napady unitów na wsie należące do władcyctwa przemyskiego: Walawę, Wilcze i Hruszowice. Wkrótce po ich zajęciu wsie były odbijane przez prawosławnych⁴⁰. Największe starcia pomiędzy obu biskupami miały miejsce w połowie września. W dniu 14 IX 1652 r. biskup Chmielewski zajął warowną rezydencję władczą w Walawie. Wsparcia udzieliła mu dragonia i piechota stolnika sanockiego Zygmunta Fredry i jego brata Andrzeja, oddziały podczaszego przemyskiego Marcina Krasickiego i jego brata Adama oraz rotmistrza Karola Franciszka Korniakta, a ponadto Józef i Janusz Krupeccy oraz Andrzej Zubkowicz „Trusz” Winnicki, przywódca unickiej części rodu Winnickich, skonfliktowanej z ojcem władzyki Antoniego — Teodorem Winnickim. We dworze walawskim zdobyto skarbiec i wzięto jeńców, których uwieziono. Kolejnym celem unitów był sobór katedralny Narodzenia św. Jana Chrzciciela w Przemysłu. Do regularnej bitwy doszło tam 16 IX 1652 r., w dniu zjazdu okolicznej szlachty na sądowe roki skargowe i fiskalne. Przeciwno unitom stanęli stronnicy biskupa prawosławnego; drobna szlachta, mieszczenie i przedmieszczenie przemyscy, duchowieństwo oraz liczni włościanie. Podczas przemyskiej bitwy ofiary padały po obu stronach. W wyniku strzelaniny na ul. Lwowskiej zginął prawosławny szlachcic Adam Dubrawski, po stronie unickiej zabito zaś jednego z Winnickich. Do większego starcia doszło w domu Andrzeja Fredry, gdzie schronił się biskup Chmielewski. Podczas ataku prawosławnych ranny został Piotr Niemiec, sługa władzyki unickiego, sam biskup zbiegł zaś do Walawy. Listę

³⁶ ЦДІАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 1296.

³⁷ APP, ABGK Supplement, sygn. 48, s. 646–647.

³⁸ Zob. APP, ABGK Supplement, sygn. 48, s. 648.

³⁹ Proces w tej sprawie toczył się jeszcze w 1654 r. ЦДІАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 1336–1338; sygn. 380, s. 274–278; ЛНБС, Відділ рукописів, f. 5, sygn. 3863/III, k. 55–56; A. Prochaska., op. cit., s. 20–21.

⁴⁰ ЛНБС, Відділ рукописів, f. 5, sygn. 3863/III, k. 62v.

ofiar powiększył prawosławny kapelan walawski Taras Kniażypolski, uwięziony przez unitów w Walawie, który zmarł wkrótce po uwolnieniu z niewoli.

W wyniku tych potyczek rezydencja biskupia w Walawie przeszła w ręce unitów, sobór katedralny w Przemyślu pozostał zaś w rękach prawosławnych. Unicy powiększyli stan swego posiadania, nadal jednak nie zrealizowali celu, jakim było przejęcie eparchii. Obie strony sporu czuły się pokrzywdzone, dlatego biskupi wzajemnie złożyli na siebie pozwy do sądu, skarżąc się o dokonane zabójstwa, poranienie służby, gwałty i rabunki⁴¹. Podobne procesy i utarczki miały miejsce jeszcze w latach następnych⁴².

Spór między obu władzami przebiegał w trzech etapach. W pierwszym (1651 — maj 1652) prawosławni zajęli katedrę przemyską i dobra władyczne, a po śmierci biskupa Krupeckiego uniemożliwili ingres biskupowi Chmielewskiemu. W drugim etapie, począwszy od czerwca 1652 r., nastąpiła ofensywa unitów, w wyniku której biskup Chmielewski zajął Walawę i ustanowił w niej swą rezydencję, przejściowo zdobywając kilka wsi należących do władzy przemyskich. Niepowodzeniem zakończyła się podjęta w tym czasie przez unitów próba odbicia katedry przemyskiej. Aktywność strony unickiej słabła stopniowo od 1653 r., by w latach następnych całkowicie wygasnąć wobec zdecydowanej przewagi prawosławnych i umacnianiu władzy biskupiej przez Antoniego Winnickiego.

Gwałtowność i długotrwałość sporów prawosławno-unickich w eparchii przemysko-samborskiej skłoniły sejmik wiszeński do ponownego wydania posłom na sejm instrukcji o uspokojeniu władcy przemyskiego, to jest sporu między biskupami Winnickim i Chmielewskim⁴³. Zgodnie z obietnicą wyrażoną na sejmie brzeskim⁴⁴, Jan Kazimierz w celu zakończenia tego sporu 25 IV 1653 r. powołał komisję królewską o bardzo szerokich kompetencjach sądowniczych. Miała ona uspokoić sytuację w eparchii przemyskiej, w razie potrzeby uciekając się do wydawania wyroków śmierci na winnych spoza stanu szlacheckiego. Surowość ta była podyktowana gwałtami

Antoniego Winnickiego i jego stronników w czasie zamierzonego ingresu władcy Chmielewskiego do stolicy władycznej.

Dlatego komisji polecono, aby przeprowadziła

dokładną inkwizycję, winnych pojmała, nie szlachtę na ściecie oddała, szlachtę zaś uwięziła i do jego informacji odniosła, sprawę sporną zbadała, Chmielewskiego do stolicy biskupiej i do dóbr *fortiter et realiter* wprowadziła, monasterium spaskie i ławrowski w jego posiadanie oddała⁴⁵.

⁴¹ ЦДІАЛ, ф. 13, оп. 1, сыгн. 378, с. 1369–1379, 1496–1516, 1532–1537, 1595; ЛНБС, Відділ рукописів, ф. 5, сыгн. 3863/III, к. 46–54v, 57–62v; APP, ABGK Supplement, сыгн. 48, с. 771–783, 810–824. Rozbieżny opis tych zdarzeń podali W. Łoziński (op. cit., s. 257–259) i A. Prochaska (*Z walki o tron*, s. 21–22), mieszając dwa starcia o katedrę, z maja i września 1652 r.

⁴² ЦДІАЛ, ф. 13, оп. 1, сыгн. 379, с. 1067; сыгн. 380, с. 266–268, 274–278, 420–424, 427–428; ЛНБС, Відділ рукописів, ф. 5, сыгн. 3863/III, к. 55–63, 71–71v; APP, ABGK Supplement, сыгн. 48, с. 662–753, 760–783, 810–824, 828–835, 882–889; сыгн. 49, с. 30–43, 60–72; A. Prochaska., op. cit., s. 23.

⁴³ AGZ, t. 21, nr 61, s. 120 (12 III 1653 r.).

⁴⁴ VL, t. 4, s. 194 (24 III 1653 r.).

⁴⁵ ЦДІАЛ, ф. 13, оп. 1, сыгн. 379, с. 942–946; APP, ABGK Supplement, сыгн. 48, с. 658–659; W. Łoziński, op. cit., s. 259.

Z cytowanego mandatu królewskiego wynika, że komisja miała rozsądzić sprawę szczegółowe, król wskazał już bowiem stronę winną, którą byli prawosławni. Mieli oni zostać ukarani, a unickiego władcy Chmielewskiego miano wprowadzić do katedry przemyskiej, w razie napotkania oporu, przy wsparciu wojska. Chmielewski miał również odzyskać monaster w Św. Spasie i św. Onufrego Eremity. W tym duchu 30 V 1653 r. Trybunał Koronny w Lublinie wydał wyrok, skazujący biskupa Winnickiego i jego pomocników na infamię i banicję⁴⁶. W obliczu takiej groźby biskup nie pozostał bezczynny i już 15 VI 1653 r. uzyskał od króla glegt bezpieczeństwa dla siebie, swej rodziny i stronników⁴⁷. Następnie pozwał biskupa Chmielewskiego przed sąd sejmowy o złamanie procedury sądowej zarzucając mu, iż korzystny dla siebie wyrok uzyskał w trybunale *extra debitum registrum*, podczas gdy sprawy te należały do kompetencji sądu sejmowego⁴⁸. Nawet surowe wyroki nie były egzekwowane, więc prawosławny biskup Winnicki mógł nadal cieszyć się z posiadania katedry przemyskiej i dóbr władcyta przemysko-samborskiego, podczas gdy unicki biskup Chmielewski musiał zadowolić się rezydowaniem w podprzemyskiej Walawie⁴⁹. Takie ograniczenie zakresu władzy biskupa unickiego bezpośrednio wpływało na jego stan majątkowy. Dysponując tylko niewielką częścią dóbr władcyta przemyskiego i czerpiąc niewielkie dochody płynące z nielicznych parafii uznających jego jurysdykcję, pozostawał w ciągłym ubóstwie. Z tego powodu był zmuszony do pobierania pensji od nuncjusza apostolskiego. W 1660 r. otrzymał od niego 200 złotych węgierskich (dukatów), co stanowiło równowartość 1,2 tys. złp., a w roku następnym kolejne 300 dukatów⁵⁰. Brak dochodów z biskupstwa zajmowanego przez prawosławnych sprawił, że Chmielewski nie zdołał zapłacić podatku z diecezji przemyskiej w wysokości 300 złp., nałożonego na duchowieństwo przez konstytucję 1662 r.⁵¹

Biskup Chmielewski nie zaprzestawał działań o odzyskanie zajętych przez prawosławnych cerkwi we wsiach należących do uposażenia władcytów przemyskich. Dnia 5 VI 1653 r. na czele uzbrojonego oddziału napadł na cerkiew Wniebowzięcia NMP w Wilczu pod Przemyślem, z której porwał sprawującego służbę Bożą popa Andrzeja Wileckiego, uprowadzając go do Walawy. Samej cerkwi w Wilczu nie udało mu się utrzymać, więc wróciła ona w ręce dyzunitów⁵². Sprawa ta była kolejnym powodem do niepokoju i dalszych procesów sądowych, które wzajemnie wytaczali sobie obydwaj biskupi, unicki i prawosławny. Na biskupie Winnickim ciążyły wyroki infamii i banicji, w tym za udział w zabójstwie swego krewniaka — unicy Teodora Winnickiego. Nie stanowiło to jednak przeszkody w składaniu przez niego przed sądami pozwów przeciwko

⁴⁶ ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 379, s. 1392–1400; W. Łoziński, op. cit., s. 259; A. Prochaska, *Z walki o tron*, s. 23–24.

⁴⁷ ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 379, s. 1582–1584.

⁴⁸ Por. ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 379, s. 1439–1441; sygn. 380, s. 266–268, 274–278, 420–424; A. Prochaska, op. cit., s. 24.

⁴⁹ А. Добрянскій, op. cit., cz. 2, s. 45, 46.

⁵⁰ *Litterae Episcoporum*, t. 2, nr 121, s. 188; nr 145, s. 232.

⁵¹ APP, ABGK Supplement, sygn. 49, s. 130–135, 154–155; A. Добрянскій, op. cit., cz. 2, s. 49.

⁵² ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 379, s. 77, 1416–1418, 1637, 1972–1975; A. Prochaska, op. cit., s. 24.

biskupowi Chmielewskiemu, a nawet uzyskiwania od Trybunału Koronnego w Lublinie (30 III 1654) i króla (17 IV 1654) kolejnych glejtów gwarantujących mu bezkarność⁵³. Silna pozycja Winnickiego wynikała z poparcia prawosławnej szlachty, która na kolejnych sejmikach wiszeńskich w instrukcjach dla posłów na sejm ponawiała prośbę do króla o uspokojenia władcy przemyskiego, zgodnie ze złożonymi wcześniej obietnicami, a w szczególności wstrzymania egzekucji wyroków trybunalskich i komisarskich oraz przekazania ich do rozstrzygnięcia samemu monarsze⁵⁴. Pod takim naciskiem król na sejmie nadzwyczajnym warszawskim (9 VI — 20 VII 1654) zawiesił bieg procesów i egzekucję wyroków sądowych⁵⁵, a rozstrzygnięcie sporu o diecezję przemysko-samborską odłożył do kolejnego sejmiku sześciodzielnego. Z powodu wojny do sprawy władcy przemyskiego powrócono dopiero na sejmie z 1658 r., ale również wtedy jej rozstrzygnięcie odłożono na później⁵⁶.

Złagodzenie stanowiska władz państwowych wobec prawosławia było spowodowane ówczesną sytuacją międzynarodową. Po decyzji moskiewskiego soboru ziemskiego o inkorporacji Ukrainy do Rosji (1653) oraz w związku z ugodą perejasławską z 8/18 I 1654 r. car moskiewski Aleksy Michajłowicz objął władzę nad Kozaczyzną, a patriarcha moskiewski, ignorując protesty prawosławnego metropolity kijowskiego i archimandryty pieczerskiego, zaczął rościć sobie pretensje do zwierzchnictwa nad prawosławnymi w Rzeczypospolitej. W maju 1654 r. najechały na nią wojska rosyjskie, tocząc wojnę pod hasłem krucjaty w obronie — jak twierdzono — prześladowanego prawosławia i dla rozszerzania jego wpływów⁵⁷. Na terenach zajętych przez Rosję, w eparchii kijowskiej i pińskiej, duchowieństwo unickie przechodziło na prawosławie, co było spowodowane obawami świąszczenników o utratę popostw⁵⁸. W roku następnym wojska rosyjsko-kozackie obległy Lwów, a 29 IX 1655 r. doszło do bitwy z wojskami koronnymi pod Gródkiem⁵⁹, położonym w granicach eparchii przemysko-samborskiej. Inwazja ta w sposób bezpośredni wpłynęła na sytuację wyznaniową i stosunki prawosławno-unickie, a władze polskie po raz kolejny zostały zmuszone do ustępstw na rzecz prawosławnych, w tym biskupa Winnickiego. Politycznemu wzrostowi roli prawosławia, wspieranego przez agresję zewnętrzną, towarzyszyło osłabienie unii. Zbiegło się to w czasie ze śmiercią unickiego metropolity kijowskiego A. Sielawy (1655). Nie w pełni mógł go zastąpić Gabriel Kolenda, od 1642 r. koadiutor z prawem następstwa, bo po 1655 r. jego funkcja ograniczała się do roli administratora. W rezultacie w latach 1655–1666 Kościół

⁵³ ІІДІАА, f. 13, op. 1, sygn. 380, s. 420–425, 1362–1365; A. Prochaska, op. cit., s. 24–25.

⁵⁴ AGZ, t. 21, nr 69, s. 143–144 (31 XII 1653 r.); nr 71, s. 152 (19 V 1654 r.); APP, ABGK Supplement, sygn. 48, s. 789, 822.

⁵⁵ Wyrok królewski z 20 VI 1654 r. przyznawał Chmielewskiemu prawo do dóbr władczych, w tym Walawy. T. Gromnicki, op. cit., s. 159.

⁵⁶ VL, t. 4, s. 210, 253; A. Prochaska, op. cit., s. 25. Powrót do sprawy władcy przemyskiego na obradach sejmiku było zgodne z instrukcją sejmiku wiszeńskiego z 21 VI 1658 r. AGZ, t. 21, nr 144, s. 245.

⁵⁷ L. Bienkowski, op. cit., s. 850; A. Mironowicz, *Prawosławie i unia*, s. 124–126; J. W. Wołoszyn, op. cit., s. 212–213, 309–310; L. Ćwikła, op. cit., s. 228–231.

⁵⁸ A. Mironowicz, op. cit., s. 140.

⁵⁹ J. A. Gierowski, *Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648–1763)* [w:] *Wielka historia Polski*, t. 3, Kraków 2003, s. 48–49, 51, 60.

unicki w Rzeczypospolitej był pozbawiony metropolity⁶⁰. Stan taki wzmocnił pozycję prawosławnego biskupa A. Winnickiego, który lekceważąc wyroki sądowe, trzymał w swych rękach katedrę przemyską, najważniejsze cerkwie i monastery oraz dobra należące do władcyństwa przemysko-samborskiego. Prawo do nich uzyskał ponownie na podstawie dokumentu królewskiego z 16 IV 1655 r.⁶¹

Politycznemu wzrostowi roli Kościoła prawosławnego towarzyszyło umocnienie jego pozycji w sferze prawnej, poprzez uzyskanie szeregu przywilejów potwierdzających prawa dyzunitów. W uniwersale wydanym w Zamościu 11 V 1656 r. do szlachty województwa ruskiego król Jan Kazimierz zakazał pociągania popów do powinności chłopskich oraz poddawania ich jurysdykcji świeckiej, nakazując przestrzeganie przysługujących im praw, co mieli respektować nie tylko dzierżawcy królewscy, ale także szlachta posesjonaci⁶². Uniwersał o podobnej treści król skierował 28 VIII 1657 r. do szlachty ziemi przemyskiej, sanockiej i ekonomii samborskiej⁶³. Przywileje te rozciągnięto na duchowieństwo ruskie całej Rzeczypospolitej dopiero w 1659 r., w związku z wprowadzeniem w życie postanowień ugody hadziackiej⁶⁴. Natomiast w dokumencie z 30 VII 1658 r. król potwierdził prawa prawosławnych mieszczan przemyskich „Religiey Graeckiey nie Unitów” nadane im w 1633 r. przez Władysława IV⁶⁵. Pozycję prawosławia miały ugruntować postanowienia ugody (unii) hadziackiej z 16 IX 1658 r. Na jej mocy unia kościelna (brzeska) miała być zlikwidowana w całej Rzeczypospolitej, a wszystkie świątynie unickie i należące do nich dobra miały przypaść prawosławnym. Po dramatycznych negocjacjach mających na celu uchronienie Kościoła unickiego przed całkowitą likwidacją, postanowienia ugody hadziackiej, w złagodzonej formie, przyjął sejm (22 V 1659), a potem zaprzysięgli je prymas, senat i król, który w uniwersale z 30 V 1659 r. potwierdził prawa duchowieństwa ruskiego⁶⁶. Unię kościelną zlikwidowano w Księstwie Ruskim, a na pozostałych terenach unicy mieli utracić część cerkwi. Przy takim uprzywilejowaniu prawosławia unia ponownie została sprowadzona do roli Kościoła drugiej kategorii, tolerowanego, ale nie równoprawnego⁶⁷.

Podczas pertraktacji w 1659 r. poruszano kwestię władcyństwa przemyskiego. Posłowie wykonujący instrukcję sejmiku wiszeńskiego z 28 II 1659 r. domagali się „uspokojenia” władcyństwa przemyskiego, zgodnie z konstytucją sejmu z 1658 r.⁶⁸, a poselstwo kozackie prosiło króla, aby prawosławnym została zwrócona

⁶⁰ J. Praszko, op. cit., passim; T. Śliwa, *Kościół unicki*, s. 272.

⁶¹ ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 382, s. 750; T. Gromnicki, *Przemyskie biskupstwo obrządku wschodniego*, s. 159; A. Prochaska, *Z walki o tron*, s. 25.

⁶² ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 383, s. 471–472; zob. A. Добрянский, op. cit., cz. 2, s. 75.

⁶³ APP, ABGK Supplement, sygn. 48, s. 859.

⁶⁴ VL, t. 4, s. 301; I. Szaraniewicz, *Rzut oka na beneficja Kościoła Ruskiego za czasów Rzeczypospolitej Polskiej pod względem historii, przede wszystkim o stosunku świeckiego duchowieństwa ruskiego w Galicji do ziemi w tym okresie*, Lwów 1875, s. 27.

⁶⁵ APP, ABGK, sygn. 89D; AGAD, MK, sygn. 201, k. 2v–3v.

⁶⁶ APP, ABGK, sygn. 106D.

⁶⁷ VL, t. 4, s. 297–301; H. Litwin, op. cit., s. 14; A. Mironowicz, op. cit., s. 147–178; J. W. Wołoszyn, op. cit., s. 214–219; H. Яковенко, op. cit., s. 373–374; L. Cwikła, op. cit., s. 233–237; T. Kempa, op. cit., s. 211–221.

⁶⁸ AGZ, t. 21, nr 151, s. 275.

Episcopia Przemyslska, którą Xiądz Chmielowski possidet⁶⁹.

Prawosławni ujmowali się za biskupem Winnickim, domagając się zdjęcia z niego infamii⁷⁰ i zwiększenia jego roli poprzez przyznanie mu miejsca w senacie⁷¹.

Do negocjacji prowadzonych podczas ratyfikacji postanowień unii hadziackiej włączył się biskup Prokop Chmielewski, przebywający podczas sejmu w Warszawie⁷². Był on też wśród sygnatariuszy listu do papieża, wysłanego 10 VII 1659 r. przez hierarchów unickich zebranych na kapitule bazylikańskiej w Żyrowicach, skarżących się na postanowienia sejmu i proszących o obronę Kościoła unickiego⁷³. Jeszcze przed unią hadziacką biskup Chmielewski uczestniczył w naradach hierarchów unickich prowadzonych na temat unormowania stosunków z prawosławnymi. Ich wynikiem był list skierowany 3 VIII 1658 r. do papieża Aleksandra VII, w którym biskupi prosili o zgodę na zwołanie synodu unicko-prawosławnego w celu zawarcia nowej unii kościelnej. W przypadku powodzenia tej inicjatywy proponowali, aby drażliwe dla prawosławnych określenie „unicki” zastąpić lepiej brzmiącym terminem „veterum Catholicorum Graecorum”⁷⁴.

W opinii współczesnych skomplikowana sytuacja polityczna wywarła decydujący wpływ na to, że biskup Chmielewski nie objął swej eparchii. Na porozumienie króla z Kozaczyzną, jako przyczynę osłabienia pozycji Chmielewskiego, wskazał łaciński biskup przemyski Stanisław Sarnowski, opisując sytuację panującą w swej diecezji w relacji o jej stanie wysłanej do Rzymu 27 VI 1660 r. Zaniepokojona tym Kongregacja Rozkrzewiania Wiary 7 III 1661 r. wysłała list do Antoniego Pignatello, nuncjusza apostolskiego w Polsce, nakazując mu czynienie starań zmierzających do odzyskania cerkwi przejętych przez prawosławnych, jak również o dalsze wieści dotyczące rozmów z Kozaczyzną⁷⁵. W podobnym duchu pisał do Rzymu w 1664 r. unicki biskup chełmski Jakub Susza. Podsumowując rzady władzy Chmielewskiego zwrócił uwagę na to, że przez 12 lat nosił on tytuł biskupa przemyskiego, jednak z powodu „zuchwalstwa” Kozaków i walk ze „schizmatykami” nie objął ani katedry, ani eparchii przemyskiej⁷⁶.

Sejm 1659 r. nie zdażył zająć się sprawą „uspokojenia” władztwa przemyskiego, ale zawieszono bieg wszelkich procesów sądowych toczonych w tej sprawie oraz egzekucję wydanych już wyroków⁷⁷. Na rozstrzygnięcie tego sporu wyznaczono pilny termin jednego tygodnia od zakończeniu sejmu. Z uwagi na rangę problemu miejscem rozstrzygnięcia sporu miał być sejm, a nie trybunał⁷⁸.

⁶⁹ *Materyjały do historii Małej Rosyji*, z. 2, nr 75, s. 130.

⁷⁰ Tamże, s. 133; A. Mironowicz, op. cit., s. 174.

⁷¹ VL, t. 4, s. 298.

⁷² J. Praszko, op. cit., s. 126.

⁷³ J. Skruteń, op. cit., s. 327; A. Mironowicz, op. cit., s. 188.

⁷⁴ *Epistolae metropolitaram*, t. 2, s. 224–225; J. Praszko, op. cit., s. 59.

⁷⁵ M. Bendza, op. cit., s. 172–173.

⁷⁶ *Litterae Episcoporum*, t. 2, s. 323; M. Harasiewicz, *Annales*, s. 333.

⁷⁷ W 1658 r. prawosławni napadli na biskupa Chmielewskiego oraz katolickich (łacińskich i unickich) mieszkańców Przemyśla. Wyroki w tych sprawach 1 VII 1658 i 21 X 1659 r. wydał przemyski sąd grodzki. A. Добрянскій, op. cit., cz. 2, s. 46–47, 50.

⁷⁸ VL, t. 4, s. 293.

Proces kontynuowano 10 VI 1659 r. przed sądem relacyjnym, w którym wyrokował król w asyście senatorów. Stroną skarżącą byli unicy, jednak przed sądem nie stawił się ani biskup Chmielewski ani jego pełnomocnicy. Przybył natomiast biskup Winnicki, który stanowczo wystąpił przeciwko oskarżeniom Chmielewskiego. Podważył prawomocność wydanego na siebie wyroku banicji twierdząc, że był on skutkiem fałszywego zeznania unitów. Domagał się unieważnienia przywileju na władcyctwo przemyskie dla Chmielewskiego, jako wydanego z naruszeniem prawa i zwyczajów. Użyto argumentów o obcości tego biskupa w diecezji, mówiąc że Chmielewski nie pochodził z eparchii przemysko-samborskiej, nie jest Rusinem, ani też nie był pierwotnie „religii greckiej”, a ponadto jego kandydatura na władcykę nie została wyłoniona w drodze elekcji, bo prawosławni wybrali władcyką Antoniego Winnickiego⁷⁹. Pod nieobecność strony powodowej, sąd królewski 27 VI 1659 r. wydał wyrok na korzyść prawosławnych. Za prawowitego biskupa przemyskiego i samborskiego uznano Winnickiego, Chmielewskiego zaś za przeciwnika Rzeczypospolitej i sprawcę gwałtów czynionych w eparchii. Na tej podstawie unieważniono dokument nominacyjny na władcykę, jako wydany wbrew prawu, powołując się przy tym na konstytucję z 12 I 1650 r. przyznającą władcyctwo przemyskie prawosławnym. Chmielewskiemu nakazano zwrócić zajmowane dobra władcyctwa przemysko-samborskiego, a ponadto wypłacić Winnickiemu 30 tys. złp. rekompensaty za wydatki poniesione w długoletnim procesie. Wyrok ten mieli wyegzekwować komisarze królewscy, którzy 11 VII 1659 r. przybyli do Walawy, by wprowadzić Winnickiego w dobra zajmowane przez biskupa unickiego, którymi były wsie Walawa, Hruszowice i Szechynie. Do egzekucji wyroku jednak nie doszło, bo sprzeciwili się jej unicy wsparci argumentami prawnymi Cypriana Wojerskiego⁸⁰, który podważył prawomocność wyroku wydanego zaocznie, wobec czego postępowanie nie zostało jeszcze zakończone. Komisarze oraz biskup Winnicki oprotestowali w przemyskim sądzie grodzkim stronę unicką o nie podporządkowanie się wyrokowi sądowemu i odmowę wydania Walawy prawosławnym. Proces toczył się dalej a wyroki, mimo apelacji unitów, były wydawane na korzyść prawosławnych. Dekret królewski z 1 VII 1661 r. zarzucił Chmielewskiemu nieposłuszeństwo wobec wcześniejszych orzeczeń sądowych i nakazał oddanie biskupowi Winnickiemu 3 wsi należących do władcyctwa przemyskiego⁸¹. Wyrok ten zapadł w procesie, w którym nie uczestniczyli unicy. Absencja ta była wynikiem zabiegów biskupa Winnickiego, z którego polecenia odebrano dokumenty procesowe porwanemu w drodze i uwięzionemu bazylianinowi Euzebiuszowi Knyszewiczowi, zmierzającemu na proces jako delegat biskupa Chmielewskiego⁸².

Korzystne dla prawosławnych wyroki sądowe były wydawane pod wpływem aktualnej sytuacji politycznej Rzeczypospolitej, której władze w sprawach

⁷⁹ А. Добрянскій, *op. cit.*, cz. 2, s. 48; A. Prochaska, *Z walki o tron*, s. 27.

⁸⁰ Сурпан Немцевич Войерски pochodził z Kijowa, był bliskim współpracownikiem biskupa Chmielewskiego; zob. ЦДІАА, f. 13, *op. 1*, sygn. 378, 1497; sygn. 380, s. 275; ЛНБС, Відділ рукописів, f. 5, sygn. 3863/III, k. 46, 48v; APP, ABGK Supplement, sygn. 48, s. 767, 810.

⁸¹ А. С. Петрушевичъ, *op. cit.*, s. 129; А. Добрянскій, *op. cit.*, cz. 2, s. 47, 50–51; T. Gromnicki, *op. cit.*, s. 162; A. Prochaska, *op. cit.*, s. 27–28; M. Bendza, *op. cit.*, s. 171.

⁸² А. С. Петрушевичъ, *op. cit.*, s. 132; А. Добрянскій, *op. cit.*, cz. 2, s. 76–77, 82–83; W. Łoziński, *op. cit.*, s. 260–262.

wyznaniowych popierały dyzunitów, co było ceną za zerwanie przez Kozaczyznę wznowionego sojuszu z carem moskiewskim. Sytuację tę ugruntowały postanowienia ugody cudnowskiej (17 X 1660), powtarzającej większość postanowień unii hadziackiej. Warunki ugody były przedmiotem obrad sejmu (2 V — 18 VII 1661), który ją zatwierdził, a potem jej wykonanie zaprzysięgli senat i król⁸³. W tym czasie starania biskupa Winnickiego o przejęcie wszystkich dóbr władcy przemyskiego wspierała nie tylko miejscowa szlachta prawosławna, ale też szlachta wołyńska, co znalazło odbicie w instrukcji tamtejszego sejmiku dla posłów na sejm wydanej 28 III 1661 r., żądającej uspokojenia sporów unicko-prawosławnych⁸⁴.

Na skomplikowaną sytuację wyznaniową Rzeczypospolitej wpływała też aktywność Rosji, która inkorporowała wschodnią część Ukrainy. Ważnym elementem tej międzynarodowej rozgrywki był miejscowy Kościół prawosławny, wykorzystywany przez Moskwę do mieszania się w wewnętrzne sprawy Rzeczypospolitej. W takich okolicznościach biskup Antoni Winnicki urastał do rangi wykonawcy polityki królewskiej. Znalazło to wyraz w liście z 23 II 1658 r., w którym król prosił Winnickiego, wybierającego się do Kijowa na elekcję metropolity prawosławnego, o pośrednictwo w rozmowach pokojowych z Kozakami⁸⁵.

Pomimo funkcjonowania dwóch równoległych struktur hierarchicznych Kościoła wschodniego, faktyczne rządy w eparchii przemysko-samborskiej sprawował prawosławny biskup Winnicki, wiele czasu i środków poświęcający na realizację swego pragnienia, którym było usunięcie unitów z eparchii i przejęcie rezydencji biskupiej w Walawie. W zabiegach tych Winnickiego wspierała szlachta, która na sejmiku wiszeńskim 23 II 1662 r. po raz kolejny wydała instrukcję dla posłów, aby władcy przemyskie zostało „uspokojone” na najbliższym sejmie⁸⁶. Podczas jego obrad (20 II — 1 V 1662) posłowie ruscy zablokowali proces uchwalania konstytucji o pogłównym, domagając się przywrócenia władcy przemyskiego prawosławny. Ustąpili dopiero po deklaracji króla o przełożeniu tej sprawy do załatwienia na kolejnym sejmie⁸⁷. Pod takim naciskiem król 20 VI 1662 r. powiadomił starostę przemyskiego o decyzji sejmu zawieszającej procesy i wyroki w sporach między unitami i prawosławnymi, w tym o zawieszeniu egzekucji wyroków ciążyących na biskupie Winnickim. Dlatego polecił staroście otoczyć władcy prawosławnego i jego stronników ochroną i nakazał wstrzymać egzekucję wyroków wydanych na rzecz unitów⁸⁸. W następnym roku, w związku z wyjazdem Winnickiego na pogrzeb metropolity Dionizego Bałabana (1658–1663) i elekcję jego następcy, król nakazał urzędnikom wstrzymać egzekucję wyroków ciążyących na biskupie przemyskim⁸⁹. Tak istotna rola Winnickiego

⁸³ VL, t. 4, s. 357–359; M. Bendza, op. cit., s. 171; A. Mironowicz, op. cit., s. 190–195; J. A. Gierowski, op. cit., s. 91; por. J. W. Wołoszyn, op. cit., s. 219–221; H. Яковенко, op. cit., s. 378; L. Ćwikła, op. cit., s. 237.

⁸⁴ *Архивъ ЮЗР*, cz. 2, t. 2, Кіевъ 1888, nr 17, s. 96.

⁸⁵ APP, ABGK Supplement, sygn. 48, s. 909.

⁸⁶ AGZ, t. 21, nr 184, s. 344.

⁸⁷ J. W. Wołoszyn, op. cit., s. 223.

⁸⁸ W. Łoziński, op. cit., s. 259–260. Zob. niżej, sprawa Euzebiusza Knyszewicza.

⁸⁹ APP, ABGK Supplement, sygn. 49, s. 157–158 (Biała Cerkiew, 26 X 1663 r.).

w realizacji polityki monarszej ułatwiła mu uzyskanie 24 XI 1663 r. nominacji królewskiej na prawosławnego metropolitę kijowskiego⁹⁰.

Opisane zmiany w polityce wyznaniowej króla, połączone z długotrwałymi bezowocnymi walkami o diecezję, ubóstwem pozbawionego dochodów władzy unickiego i brakiem perspektyw na objęcie katedry przemyskiej i dóbr władycznych sprawiły, że biskup Chmielewski powoli rezygnował z dalszych starań o tę eparchię, przekazując jej administrację w zarząd koadiutora. W tym czasie Chmielewski swą przyszłość coraz bardziej wiązał z eparchią łucką, której administratorem był od 1652 r. Chętnie rezydował też w położonych tam monasterach bazylikańskich w Dermaniu i w Dubnie⁹¹, dokąd ostatecznie przeniósł się z Walawy na przełomie 1661 i 1662 r.⁹² W diecezji łuckiej był aktywny już wcześniej, na co w 1659 r. skarżyli się królowi posłowie kozaccy:

Episcopią Ostrozką od Łuckiej Xiądz Chmielowski oderwał y Administratorem iey się pisze. — —

Monastyr Archimandriey Dermańskiej, Xiądz Chmielowski.

Monastyr Archimandriey Dubińskiej y wszystkie tameczne Monastery y Cerkwie pod Unią gwałtem bydź muszą y tenże Xiądz Chmielowski trzyma⁹³.

Podczas nieobecności biskupa Chmielewskiego, nadzór nad unicką częścią eparchii przemysko-samborskiej wykonywał jego koadiutor. Od 4 V 1662 r. był nim Antoni Terlecki, który w dokumencie nominacyjnym uzyskał obietnicę prawa następstwa po śmierci Chmielewskiego⁹⁴. Ta zastała go poza diecezją przemyską, biskup Prokop Chmielewski zmarł bowiem 22 II 1664 r. w monasterze w Dermaniu⁹⁵. Zgodnie z obietnicą, król nominował Antoniego Terleckiego biskupem przemyskim i samborskim, polecając mu przejąć „z rąk dyzunitów, jako nieprawych na ten czas posesorów” wszystkie cerkwie, monasterie, dobra należące do władcy oraz objąć zwierzchność nad duchowieństwem⁹⁶. Biskup Terlecki kontynuował trudną posługę pasterską w eparchii przemysko-samborskiej, pełniąc ją w atmosferze ciągłych walk toczonych z prawosławnymi⁹⁷.

Duchowieństwo i popostwa unickie

Zbrojne przejście w 1652 r. katedry w Przemyślu oraz najważniejszych cerkwi, monasterów i dóbr władcy przemyskiego zapoczątkowało proces odzyskiwania przez prawosławnych części diecezji utraconych wcześniej na rzecz unitów. Przy obecnym stanie wiedzy trudno precyzyjnie określić liczbę parochii unickich istniejących w połowie XVII w., zwłaszcza że stan posiadania obydwu stron

⁹⁰ APP, ABGK, sygn. 117D.

⁹¹ *Litterae Episcoporum*, t. 2, nr 148, s. 234 (19 I 1662 r.).

⁹² A. Добрянский, op. cit., cz. 2, s. 46; A. Prochaska, *Z walki o tron*, s. 25–26.

⁹³ *Materiały do historii Malej Rosyi*, z. 2, nr 75, s. 130.

⁹⁴ APP, ABGK, sygn. 118D; A. Prochaska, op. cit., s. 28.

⁹⁵ *Litterae Episcoporum*, t. 2, s. 341; M. Harasiewicz, *Annales*, s. 302, 334; A. Добрянский, op. cit., cz. 2, s. 48; J. Skruteń, op. cit., s. 327; por. A. Prochaska, op. cit., s. 28.

⁹⁶ W. Łoziński, op. cit., s. 264.

⁹⁷ Tamże, s. 264–266; A. Prochaska, op. cit., s. 28–32.

konfliktu wyznaniowego ulegał ciągłym dynamicznym zmianom. Zbadania tego problemu nie ułatwia fakt, że przekazy źródłowe nie podają wiarygodnej liczby nie tylko parochii prawosławnych czy unickich, ale nawet ich sumy. Źródła o proveniencji kościelnej wyolbrzymiają ilość parochii Kościoła wschodniego w eparchii przemysko-samborskiej, podając wielkości wahające się od 3 do 5 tysięcy cerkwi⁹⁸. Tymczasem źródło o proveniencji skarbowej z 1660 r. mówi o wybraniu podatku z 500 cerkwi⁹⁹ w ziemi przemyskiej, zajmującej około połowy obszaru całej eparchii. Rejestr ten informuje jedynie o gruntach cerkiewnych użytkowanych przez popów, bez rozróżnienia na cerkwie unickie bądź prawosławne, a ponadto nie uwzględnia wszystkich świątyń, zwłaszcza w miastach, co było następstwem konstytucji sejmu z 1647 r., znoszącej opodatkowanie cerkwi prawosławnych i unickich¹⁰⁰. Według Jakuba Suszy, za czasów biskupa A. Krupeckiego w eparchii przemyskiej podlegało mu „co najmniej” 600 parafii unickich¹⁰¹. Oznacza to, że na unię przeszło wówczas około połowy wszystkich parochii Kościoła wschodniego.

Według ostatnich badań, biskup Krupecki zbudował w eparchii przemysko-samborskiej strukturę hierarchiczną Kościoła unickiego, obejmującą wszystkie urzędy i cały obszar rozległej diecezji (choć nie wszystkie istniejące tam cerkwie były unickie). W wyniku kwerend udało się ustalić znanych z imienia 95 duchownych unickich oraz 12 kolejnych, którzy prawdopodobnie byli unitami¹⁰². Wielkości te należy ciągle uznawać za minimalne, bo poszukiwania przynoszą informacje o kolejnych kapłanach unickich¹⁰³. Teraz można jedynie ogólnie stwierdzić, że unicka eparchia przemysko-samborska w schyłkowym okresie rządów biskupa Krupeckiego miała kilkaset parochii, z trudem dorównując stanowi posiadania Kościoła prawosławnego. Sytuacja uległa radykalnej zmianie w wyniku działań prawosławnego biskupa Antoniego Winnickiego, który bardzo stanowczo przystąpił do przejmowania cerkwi unickich. Nastąpiło wyraźne zmniejszenie stanu posiadania Kościoła unickiego, który

⁹⁸ Zob. J. Susza, *De laboribus unitorum, promotione, propagatione et protectione Divina unionis ab initio ejus usque ad haec tempora [...] anno D[omi]ni 1664* [w:] M. Harasiewicz, *Annales, s. 303; Litterae Episcoporum*, t. 2, nr 122, s. 189; *Epistolae metropolitae*, t. 2, s. 303; F. Siarczyński, *Wiadomość historyczna i statystyczna o mieście Jarosławiu [...]*, Lwów 1826, s. 97; L. Bieńkowski, op. cit., s. 926; T. Śliwa, *Kościół unicki*, s. 281; W. Müller, *Organizacja terytorialna diecezji przemyskiej w okresie przedrozbiorowym (1375–1772)*, „Nasza Przyszłość”, t. 46, 1976, s. 33; M. Bendza, op. cit., s. 99–102; T. Kempa, *Recepcja unii brzeskiej na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego i ziem ruskich Korony do połowy XVII wieku*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, R. 3, 2005, s. 167–169; J. Krochmal, *Duchowieństwo unickie*, s. 136–137.

⁹⁹ AGZ, t. 21, nr 179, s. 334. Zob. Z. Budzyński, *Sieć cerkiewna ziemi przemyskiej w świetle rejestru poborowego z 1651 r.*, „Prace Historyczno-Archivalne”, t. 5, 1997, s. 13–31; tenże, *Sieć cerkiewna ziemi przemyskiej w świetle rejestru poborowego z 1658 r.*, „Rocznik Przemyski”, t. 37, 2001, z. 3, Historia, s. 81–91; tenże, *Sieć cerkiewna ziemi sanockiej w świetle rejestrów poborowych z 1640 i 1655 r.*, „Rocznik Przemyski”, t. 34, 1998, z. 4, Historia, s. 49–55.

¹⁰⁰ VL, t. 4, s. 59.

¹⁰¹ *Litterae Episcoporum*, t. 2, s. 313; T. Śliwa, *Kościół unicki*, s. 295.

¹⁰² J. Krochmal, *Kapłani unicy*, s. 137–169; zob. tenże, *Unia w eparchii przemysko-samborskiej za rządów władzyki Atanazego Krupeckiego*, s. 129.

¹⁰³ W zestawieniach tych nie uwzględniono np. Porfiriusza Piżyńskiego i Aleksandra Nehrebeckiego, znanych z 1651 r. ЦДИАА, f. 13, op. 1, sygn. 377, s. 398–399, 1290, 1291.

zmniejszył się z około 600 do niespełna 50 parochii unickich, za czasów biskupa Chmielewskiego¹⁰⁴. Dalszych badań wymaga określenie zasięgu występowania unii przy wykorzystaniu źródeł dotyczących poboru podatku od duchowieństwa. Księża diecezji przemyskiej, w tym popi unicy, 12 VI 1662 r. złożyli przysięgę, że dokładnie spiszą wszystkich wiernych znajdujących się w obrębie ich parafii, za wyjątkiem dzieci (do ukończenia 10. roku życia) i żebraków¹⁰⁵. Badając te dane, trzeba liczyć się z przekłamaniami, związanymi z zaniżaniem podatku. Przykładem może być sytuacja w należącej do Jana i Eleonory Pobiedzińskich wsi Horodek w ziemi sanockiej, w której zaniżono liczbę parafian, nad którymi opiekę duszpasterską sprawował unicki pop Tomasz. W 1663 r. wytoczono o to proces, w wyniku którego ustalono, że wieś zamieszkiwało 174 Rusinów¹⁰⁶.

W dniu 13 V 1652 r. czterej unicy kryłozanie przemyscy wprowadzili prawosławne biskupa Antoniego Winnickiego do katedry Narodzenia św. Jana Chrzciciela w Przemyślu¹⁰⁷. Uczynili tak w związku z legitymowaniem się przez Winnickiego dokumentem królewskim z 27 IV 1650 r., nominującym go na władkę przemyskiego¹⁰⁸. W tym czasie Prokop Chmielewski był nadal jedynie unickim biskupem koadiutorem, a nominację królewską na biskupa ordynariusza przemyskiego i samborskiego uzyskał dopiero 21 VI 1652 r.¹⁰⁹ W kontekście opisanych wydarzeń interesujące jest sprawdzenie, czy udział unickich kryłozan w ingresie biskupa Winnickiego był wydarzeniem jednorazowym, które nie pociągnęło za sobą zmiany wyznania, czy też kryłozanie ci na stałe zmieniili wyznanie, przechodząc na prawosławie i stając się stronnikami Winnickiego, z czym wiązała się kwestia pozostawienia im dotychczasowych godności i beneficjów.

Wspomnianymi kryłozanami byli: Iwan Ćwirkocki (Świerkocki), Andrzej Wilecki, Stefan Paclawski i Jerzy Skurkiewicz. Najstarszy z nich, Iwan Ćwirkocki, był unickim kryłozaninem przemyskim od 1631 r.¹¹⁰ Krótszy staż w kryłosie katedralnym miał Andrzej Wilecki, będąc jego członkiem co najmniej od 1647 r.¹¹¹

¹⁰⁴ J. Praszko, op. cit., s. 18. Według S. Nabywańca (*Unicy biskupi*, s. 23), w 1670 r. w eparchii przemyskiej było ok. 200 parochii unickich, jednak Autor ten nie wskazał podstawy źródłowej tych szacunków.

¹⁰⁵ W. Sarna, *Dzieje diecezji przemyskiej obrządku łac.*, cz. 1, *Episkopat przemyski o. ł.*, Przemyśl 1902, s. 364.

¹⁰⁶ APP, ABGK Supplement, sygn. 49, s. 160–167.

¹⁰⁷ ЦДИАА, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 807. Zob. tamże, s. 919.

¹⁰⁸ APP, ABGK, sygn. 97D; AGAD, MK, sygn. 195, s. 105–107. Błędną datę nominacji królewskiej Winnickiego (na 27 IX 1650) podał M. Bendza (op. cit., 162, 240), a za nim A. Mironowicz (op. cit., s. 106). Po wstąpieniu do bazylianów i przyjęciu imienia zakonnego Antoni, w dniu 15 VII 1650 r. Winnicki został wyświęcony na biskupa przez prawosławnego metropolitę kijowskiego Sylwestra Kossowa. APP, ABGK, sygn. 96D.

¹⁰⁹ AGAD, MK, sygn. 192, k. 275–276; ЦДИАА, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 1293–1295.

¹¹⁰ ЦДИАА, f. 13, op. 1, sygn. 377, s. 392, 1287; sygn. 378, s. 807, 919; APP, ABGK Supplement, sygn. 48, s. 585, 593, 597, 603, 621, 768; sygn. 49, s. 3; APP, AmP, sygn. 840, s. 41; A. Добрянский, op. cit., cz. 2, s. 41; J. Krochmal, *Kapłani unicy*, s. 151, 153.

¹¹¹ APP, AmP, sygn. 840, s. 41; ЦДИАА, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 919; J. Krochmal, op. cit., s. 151, 153.

Pozostali dwaj kapłani, Stefan Paclawski¹¹² i Jerzy Skurkiewicz¹¹³, są wymieniani wśród unickich kryłoszan przemyskich od 1651 r. Po ingresie władcy Winnickiego, kapłani ci weszli do grona jego współpracowników, dzięki czemu zostały im zachowane dotychczasowe godności kryłoszan katedralnych¹¹⁴ oraz beneficja, którymi były popostwa przy podprzemyskich cerkwiach¹¹⁵. Pozostawiając „starych” kryłoszan, którzy zmieniając wyznanie okazali lojalność biskupi Winnickiemu, władca ten jeszcze w maju 1652 r. uzupełnił skład kryłosu przemyskiego kapłanami prawosławnymi, którymi byli: Mikołaj Łukiewicz (Łukowic), Bazyli Romanowicz, kaznodzieja katedralny Wiktoryn Kamieniecki, archidiacon Pankracy Rogoziński, pisarz Paweł Wyszyński, kapelan Jeremiasz i Stefan Torski¹¹⁶. Po zabójstwie Mikołaja Łukiewicza (15 XI 1656) przez Łazura i Moszka, Żydów przemyskich, nowym kryłoszaninem został Warlaam Suszycki¹¹⁷.

Wśród kryłoszan wprowadzających Winnickiego do katedry zabrakło Jana Wanczyckiego. Był on unickim kryłoszaninem już w 1647 r., a w otoczeniu biskupa Prokopa Chmielewskiego był obecny podczas obrony Walawy w 1659 r.¹¹⁸ W roku następnym biskup Chmielewski nadał statut bractwu przy cerkwi Wniebowstąpienia Pańskiego w Nowym Leżajsku¹¹⁹, gdzie od 1647 r. popem był Jan Wanczycki. W tym czasie był on też unickim namiestnikiem leżajskim i parochem cerkwi św. Mikołaja we wsi Stary Leżajsk (Staromieście), posługę kapłańską pełniąc co najmniej do 1668 r.¹²⁰ Znaczne oddalenie od Przemyśla, w którym surowe rządy sprawował biskup Winnicki, oraz pewność utrzymania, dzięki dochodom płynącym z popostw położonych na terenie starostwa leżajskiego, zapewne były czynnikami wpływającymi na to, że Jan Wanczycki zachował niezależność wyznaniową, pozostając wierny katolicyzmowi obrządku greckiego.

¹¹² ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 377, s. 392, 1287; sygn. 378, s. 454, 456, 807, 919; APP, ABGK Supplement, sygn. 48, s. 585, 593, 603, 621, 855; J. Krochmal, op. cit., s. 151, 153.

¹¹³ Jerzy (*Georgius*) Skurkiewicz był też nazywany Grzegorzem (*Hrehorius*). ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 377, s. 392, 1287; sygn. 378, s. 454, 456, 807, 919; APP, ABGK Supplement, sygn. 48, s. 585, 593, 603, 621, 860, 878, 883; J. Krochmal, op. cit., s. 151, 153. Zob. M. Bendza (op. cit., s. 165), gdzie przypisano mu funkcję „archidiacona katedry przemyskiej”, za: *Описание документовъ Архива западнорусскихъ униатскихъ митрополитовъ*, t. 1, s. 299.

¹¹⁴ ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 919, 1148, 1252, 1497, 1532; sygn. 380, s. 276; sygn. 383, s. 1001; ЛНБС, Відділ рукописів, f. 5, sygn. 3863/III, k. 46, 55v, 65, 69; APP, ABGK Supplement, sygn. 48, s. 882–883; sygn. 49, s. 6, 22.

¹¹⁵ Np. Andrzej Wilecki był parochem cerkwi Wniebowzięcia NMP w Wilczu. ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 379, s. 1972–1974; APP, ABGK Supplement, sygn. 48, s. 822.

¹¹⁶ ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 1035, 1143, 1230, 1497, 1532; sygn. 379, s. 1972–1973; sygn. 380, s. 276; sygn. 383, s. 471; ЛНБС, Відділ рукописів, f. 5, sygn. 3863/III, k. 46, 51, 52, 55v, 73; APP, ABGK Supplement, sygn. 48, s. 882–883; sygn. 49, s. 6, 22; AmP, sygn. 1025, s. 82; sygn. 1028, s. 44. Kaznodzieja katedralnym Wiktoryn Kamieniecki był jeszcze w 1665 r. A. C. Петрушевичъ, op. cit., s. 144.

¹¹⁷ ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 383, s. 1001; ЛНБС, Відділ рукописів, f. 5, sygn. 3863/III, k. 65–67v; APP, ABGK Supplement, sygn. 48, s. 855–857.

¹¹⁸ A. C. Петрушевичъ, op. cit., s. 129; A. Добрянскій, op. cit., cz. 2, s. 50.

¹¹⁹ BN, Biblioteka Kapituły Grecko-Katolickiej w Przemyślu, rkps 12306 III, s. 13; B. Lorens, *Bractwa cerkiewne*, s. 59–60.

¹²⁰ APP, ABGK, sygn. 31, s. 7–10; A. Добрянскій, op. cit., cz. 2, s. 50; J. Krochmal, *Kapłani unicy*, s. 151, 153–155, 162.

Po śmierci unickiego biskupa A. Krupeckiego i zajęciu katedry i dóbr władycznych, prawosławny biskup A. Winnicki zwołał duchowieństwo z „powiatów” przemyskiego i samborskiego na zjazd, podczas którego odebrał od popów przysięgę posłuszeństwa, wezwał ich do wyrzeczenia się unii i zakazał uznawania zwierzchności unickiego biskupa Prokopa Chmielewskiego¹²¹. Pomimo posiadania katedry i większości dóbr władcy przemyskiego biskup Winnicki nie czuł się ich prawowitym właścicielem, ustawicznie dążąc do zalegalizowania stanu swego władztwa. Natomiast biskup Chmielewski, mimo że nie zdołał odbyć ingresu do przemyskiego soboru katedralnego, i nie objął go w ciągu swych 12-letnich rządów, to jednak w świetle prawa był jego posesorem. Ten aspekt legalności przeważał więc nad stanem faktycznym i przez kilkanaście lat wpływał na ustawiczne postulaty prawosławnych domagających się przyznania katedry przemyskiej ich biskupowi. Sprawa ta wykraczała poza ramy lokalne, stając się przedmiotem rozgrywki międzynarodowej. Hetman kozacki Bohdan Chmielnicki w liście z 17 VI 1656 r. do cara moskiewskiego Aleksego Michajłowicza zawarł żądanie, aby Moskwa upomniała się o prawa Cerkwi prawosławnej w Rzeczypospolitej, doprowadziła do oddania prawosławnym katedr biskupich, w tym soboru w Przemyślu¹²².

Nie mogąc objąć zajmowanej przez prawosławnych katedry w Przemyślu, biskup Chmielewski musiał obrać sobie inne miejsce rezydencji. Początkowo przebywał na Wołyniu w monasterze bazylikańskim w Dubnie, którego był archimandrytą¹²³. Dopiero po zdobyciu Walawy we wrześniu 1652 r., ustanowił w niej swą rezydencję biskupią. Wieś ta należała do uposażenia władcy przemyskich. W przeszłości często odwiedzali ją biskupi, traktując tamtejszy dwór jako jedną ze swych czasowych rezydencji. W 1652 r. kapłanem unickim przy cerkwi w Walawie był pop Konstantyn¹²⁴. Biskup Chmielewski próbował odtworzyć strukturę hierarchiczną eparchii, o czym świadczy powołanie na kryłoszan bazylianina Józefa Krupeckiego¹²⁵, brata zmarłego władcy i byłego ihumena w Św. Spasie, oraz Genadiusza Mitkiewicza, będącego też pisarzem biskupim¹²⁶. Spośród „starych” kryłoszan w skład tego gremium wchodził jeszcze namiestnik leżajski Jan Wanczycki. Wobec zajmowania katedry przemyskiej przez prawosławnych, funkcja unickich kryłoszan kościoła katedralnego Narodzenia św. Jana Chrzciciela była tylko tytułarna.

Prześladowany przez prawosławnych biskup Chmielewski zamknął się w Walawie, którą opuszczał tylko w razie konieczności, ciągle obawiając się napaści. W 1658 r. potajemnie wyprawił się do pobliskiego Przemyśla. Dowiedziawszy się o tym prawosławni napadli go pod miastem, a biskup musiał salwować się przed nimi ucieczką¹²⁷. Walawa była nie tylko rezydencją biskupa unickiego, ale także

¹²¹ ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 379, s. 77; A. Prochaska, *Władyka Krupecki*, s. 365.

¹²² A. Mironowicz, op. cit., s. 135.

¹²³ Doręczano tam pozwy sądowe, zob. ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 1141, 1146, 1150.

¹²⁴ А. Добрянскій, op. cit., cz. 2, s. 24; Z. Strzetelska Grynbergowa, op. cit., s. 269.

¹²⁵ ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 1369; sygn. 379, s. 1583; APP, ABGK Supplement, sygn. 48, s. 662, 671, 737, 744, 831.

¹²⁶ ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 1369; sygn. 379, s. 942; APP, ABGK Supplement, sygn. 48, s. 658, 662, 671, 737, 744, 831.

¹²⁷ А. Добрянскій, op. cit., cz. 2, s. 46.

swego rodzaju twierdzą unicką (dwór władczy był obwarowany, co ułatwiało obronę przed częstymi napadami), dającą schronienie prześladowanym popom zbiegającym do niej z terenu eparchii. Była więc „unicką wyspą” na obszarze rządzonej przez prawosławnych eparchii przemysko-samborskiej. Prawosławni nie ustawiali w dążeniach do przejęcia tej rezydencji biskupiej z rąk unitów. Udało im się to, ale tylko chwilowo, w latach 1652 i 1654. W celu zdobycia Walawy nie uciekali się tylko do przemocy, ale korzystali też ze środków prawnych. Na mocy korzystnego dla nich wyroku, 17 VII 1659 r. komisarze królewscy mieli dokonać intromisji do Walawy na rzecz biskupa Winnickiego. Egzekucji tej sprzeciwili się stronnicy biskupa Chmielewskiego: prawnik Cyprian Wojerski, wspierająca unię szlachta, w tym brat zmarłego władcy Janusz Krupecki¹²⁸ i Walery Sobolewski oraz unicycy popi: Dymitr Bokorzewski (Poskorzewski?), Jan Tarnogrodzki (z Tarnogrodu), Jan ze wsi Poroh, Tymoteusz z Księżego Pola i namiestnik leżajaski Jan Wanczycki (Staromiejski)¹²⁹. Dzięki ich oporowi Walawa pozostała w rękach unitów. Biskup Chmielewski rezydował w Walawie do 1662 r. W tym czasie zbudował w niej nową cerkiew¹³⁰. Po przeniesieniu się Chmielewskiego do eparchii łuckiej Walawa nadal pełniła funkcję rezydencji biskupa unickiego. Przebywali w niej kapłani unicycy zarządzający eparchią w imieniu Prokopa Chmielewskiego, a od 1662 r. biskup koadiutor Antoni Terlecki. Walawa pozostała w posiadaniu unitów do śmierci biskupa Chmielewskiego. W oparciu o wyrok sądowy przyznający ją prawosławnym, 17 III 1664 r. biskup-metropolita Winnicki dokonał jej intromisji. Uwięził przebywających tam popów unickich, rozpedził stronników Terleckiego, samego zaś biskupa koadiutora poturbował i obrabował. Wprawdzie jeszcze w 1664 r. wyrok przyznający Walawę prawosławnym został unieważniony, jednak dalsze starania o jej odzyskanie, jak również o prawa do eparchii przemysko-samborskiej prowadził już następca Chmielewskiego, unicki biskup Antoni Terlecki (1664–1669)¹³¹.

¹²⁸ Janusz Krupecki jest wzmiankowany w aktach z lat 1610–1659. Jego żoną była Anna, a ich synem — Tobiasz. Krupecki angażował się w krzewienie unii, wspierając najpierw swego brata biskupa Atanazego Krupeckiego, a potem biskupa Prokopa Chmielewskiego. Mieszkał najpierw przy katedrze przemyskiej, a po śmierci władcy Atanazego, wraz z bratem, bazylianinem Józefem Krupeckim, siedzibą uczynił wieś Żurawin nad Sanem. ЦДІАЛ, ф. 13, оп. 1, sygn. 378, s. 10, 919, 1001, 1035, 1136, 1142–1145, 1497; sygn. 379, s. 72, 76; sygn. 380, s. 266, 275, 421, 427; АНБС, Відділ рукописів, ф. 5, sygn. 3863/III, k. 42, 46, 55; APP, АмР, sygn. 587, s. 61–63; APP, АВГК, sygn. 186, s. 14; АВГК Supplement, sygn. 48, s. 720, 726, 748, 750, 762, 810, 829, 834; А. С. Петрушевичь, op. cit., s. 79, 110; А. Добрянській, op. cit., cz. 2, s. 50, 72–73; С. Голубев, *Кієвській митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники (опытъ церковно-историческаго изслѣдованія)*, т. 2, Приложенія, Кіјов 1898, s. 126, 128; А. Prochaska, *Władcyka Krupecki*, t. 139–140, s. 732, 741, 749–750; t. 141–142, s. 43, 283, 361, 363; tenże, *Z walki o tron*, s. 21; А. Kuczera, op. cit., 409; *Akta miasta Przemyśla (1356–1389) 1402–1944 (1945–1983)*, oprac. J. Krochmal, t. 2, Przemyśl 2000, s. 305. Por. W. Łoziński, op. cit., s. 249, 253.

¹²⁹ А. С. Петрушевичь, op. cit., s. 129; А. Добрянській, op. cit., cz. 2, s. 47, 50.

¹³⁰ *Схиматісмъ всего клира рускаго-католическаго Богом спасемои Епархіи Перемышльскои на годъ отъ рожд. Хр. 1879*, Перемышль 1879, s. 53; SGKP, t. 12, s. 901.

¹³¹ APP, АВГК Supplement, sygn. 49, s. 211; *Epistolae metropolitaram*, t. 2, s. 303; А. Prochaska, *Z walki o tron*, s. 28–29. Prawosławni weszli w posiadanie Walawy dopiero w 1667 r. J. Praszko, op. cit., s. 20.

Oprócz Walawy, w rękach biskupa P. Chmielewskiego, a następnie jego koadiutora A. Terleckiego, do marca 1664 r. znajdowały się jeszcze dwie wsie należące do uposażenia władcyków przemyskich. Były to Hruszowice i Szechynie, wraz ze znajdującymi się tam cerkwiemi¹³².

Bliskim współpracownikiem biskupa Chmielewskiego był bazylianin Euzebiusz Knyszewicz. Dawał się on szczególnie we znaki Winnickiemu, składając przeciwko niemu liczne protestacje i wytaczając mu procesy sądowe o gwałty na unitach, w tym przetrzymywanie w niewoli i torturowanie chłopów wyznających katolicyzm w obrządku greckim. Kilku z nich nie wytrzymało tortur zadawanych przez kata i zmarło, inni w obawie przed czekającym ich okrucieństwem popełnili samobójstwa. Aż sześć procesów wytoczonych przez Knyszewicza zakończyło się wyrokami skazującymi biskupa Winnickiego na infamię i banicję, a mimo to ciągle pozostawał bezkarny. Gdy Knyszewicz został ihumenem monasteru bazyliańskiego Trójcy Św. w Lasku pod Czernilawą koło Jaworowa, podjął starania o jego przejęcie. Na czele oddziału sług biskupa Chmielewskiego 26 XI 1660 r. zajął monaster czernilawski, ale wkrótce został z niego przepędzony przez Winnickiego, który napadł i obrabował monaster, ustanawiając w nim nowego prawosławnego ihumena¹³³. Podczas starć raniono toporem w głowę Hilariona, unickiego diakona z monasteru czernilawskiego. Poczynania unitów związane z przejęciem monasteru czernilawskiego zostały zaskarżone przez Winnickiego, który 18 V 1661 r. uzyskał zaoczny wyrok na Chmielewskiego, Knyszewicza i innych sprawców napadu na monaster. Procesy o tego rodzaju przestępstwa wytaczali sobie na przemian obydwaj władcy przemyscy, Winnicki i Chmielewski, domagając się nawzajem ustąpienia z eparchii. Jak wspomniano, w czerwcu 1661 r. Knyszewicz wyruszył na kolejny proces przed Trybunałem Koronnym w Lublinie, toczony w imieniu biskupa Chmielewskiego. Bazylianin miał ze sobą dokumenty procesowe przeciwko Winnickiemu, oskarżonemu o burzenie lub zamienianie w karczmy cerkwi unickich oraz niszczenie znajdujących się w nich sprzętów liturgicznych. Podczas odpoczynku w karczmie w Krakowcu na Knyszewicza napadli ludzie Winnickiego. Zakonnikowi udało się uciec i schronić w kościele łacińskim, gdzie udzielono mu pomocy. Przebrany w habit dominikański wyruszył w dalszą drogę w towarzystwie dominikanina Franciszka Proszczyckiego, kierując się w stronę Jaworowa. Wkrótce został doścignięty i rozpoznany przez ludzi biskupa Winnickiego. Pochwyconemu Knyszewiczowi odebrano dokumenty procesowe, zakneblowano i związanego przewieziono do katedry w Przemysłu, a potem do monasteru w Spasie. Przez 10 tygodni był tam dręczony i więziony o głódzie. Pod taką presją Knyszewicz wyrzekł się katolicyzmu (unii), co potwierdził na piśmie. Reagując na te gwałty biskup Chmielewski 9 VIII 1661 r. pozwał Winnickiego do sądu. W związku z postępowaniem sądowym Winnicki musiał uwolnić Knyszewicza, ale chcąc zabezpieczyć się przed kolejnymi skargami nakazał odstawić bazylianina pod

¹³² A. Prochaska, op. cit., s. 28–29.

¹³³ Jego imię nie jest znane, zob. A. Добрянский, op. cit., cz. 2, s. 76. W latach 1653–1658 ihumenem czernilawskim był Sofroniusz Sienkiewicz. *Katalog dokumentów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, cz. 1, *Dokumenty z lat 1507–1700*, oprac. A. Fastnacht, Wrocław 1953, nr 660, s. 219–220.

strażą do kancelarii grodzkiej w Przemyślu, gdzie do akt wpisano jego zeznanie złożone pod przysięgą, iż nie rości żadnych pretensji do biskupa prawosławnego. Wypuszczony na wolność Knyszewicz natychmiast odwołał wszystkie wymuszone siłą zeznania, w tym wyrzeczenie się unii. Doznane krzywdy jeszcze bardziej wzmogły jego zapał do walki z Winnickim, a ważnego sojusznika znalazł w zakonie dominikanów, spod opieki którego został porwany, będąc w habitie dominikańskim. Długotrwały proces przez Trybunałem Koronnym w Lublinie zakończył się w 1664 r. wyrokiem skazującym Winnickiego na infamie i karę śmierci przez ścięcie (*poena infamiae et colli*). Jego egzekucję polecono wykonać staroście przemyskiemu. Winnicki nie po raz pierwszy był w takich tarapatkach, dlatego wystarał się u króla o glejt (*salvum conductum*) zapewniający mu nietykalność. Dla pewności schronił się jednak w swej włości rodowej, umocnionym dworze w Urozu. W obronie biskupa na początku czerwca 1664 r. do Uroża zjechała prawosławna szlachta z 23 zaścianków — łącznie 706 przedstawicieli niemal 40 rodzin drobnej szlachty, którym towarzyszyli prawosławni chłopci. Wobec takiego wsparcia fiaskiem zakończyła się próba egzekucji wyroku trybunalskiego przez starostę przemyskiego Marcina Madalińskiego, który przybył do Uroża z oddziałem szlachty liczącym zaledwie 140 szabel. Był wśród nich znany obrońca unii rotmistrz Karol Franciszek Korniakt¹³⁴.

Ważne miejsce w otoczeniu biskupa Chmielewskiego pełnił Antoni Terlecki. Był on szlachcicem pochodzącym z Wołynia. Wykształcenie zdobył w szkole łacińskiej w Chełmie. Potem wstąpił do monasteru bazylikańskiego, skąd został wysłany na studia do kolegium greckiego w Rzymie. Po 10 latach powrócił do Polski z tytułem doktora teologii. W 1661 r. był już bliskim współpracownikiem biskupa Chmielewskiego, w jego imieniu odbierając subsydium od nuncjusza apostolskiego¹³⁵. W 1662 r. został biskupem koadiutorem przemyskim¹³⁶, sprawując rzeczywiste rządy w eparchii i reprezentując biskupa Chmielewskiego w procesach sądowych¹³⁷. W tym czasie biskup ordynariusz przebywał już na Wołyniu. Oprócz administrowania eparchią przemysko-samborską, Terlecki zastępował też Chmielewskiego w funkcji archimandryty dermańskiego. 5 XI 1663 r. Terlecki towarzyszył swemu ordynariuszowi na zjeździe episkopatu unickiego w Żyrowicach, gdzie obaj złożyli podpisy pod supliką do papieża o kanonizację błogosławionego Jozafata Kuncewicza¹³⁸. Po śmierci Chmielewskiego w 1664 r. Antoni Terlecki został kolejnym unickim biskupem przemyskim i samborskim. Zmarł w monasterze dermańskim 20 XII 1669 r., w wieku 45 lat¹³⁹.

¹³⁴ APP, ABGK Supplement, sygn. 49, s. 95–111, 157–158; A. C. Петрушевичъ, op. cit., s. 132–133; A. Добрянский, op. cit., cz. 2, s. 76–77, 82–83; T. Gromnicki, op. cit., s. 162; W. Łoziński, op. cit., s. 260–262.

¹³⁵ *Litterae Episcoporum*, t. 2, nr 145, s. 232.

¹³⁶ APP, ABGK Supplement, sygn. 49, s. 178–179 (Warszawa, 4 V 1662 r.).

¹³⁷ Tamże, s. 130–135.

¹³⁸ Biskupi podpisali się własnoręcznie: „Procopius Chmielewski Episcopus Premisliensis et Samboriensis” i „Antonius Terlecki Coadiutor Episcopatus Praemisliensis, Vicarius Dermanensis Monasterii”. *Epistolae metropolitaram*, t. 2, s. 256.

¹³⁹ J. В[artoszewicz], *Terlecki Antoni* [w:] *Encyklopedia powszechna*, t. 25, s. 193–194; A. Добрянский, op. cit., cz. 2, s. 51–53; J. Praszko, op. cit., s. 20.

W literaturze przedmiotu funkcjonuje pogląd, że władztwo biskupa Chmielewskiego ograniczało się do Walawy, poza którą nie miał on większego poparcia wśród ruskiego duchowieństwa i wiernych¹⁴⁰. Tymczasem przeprowadzona kwerenda pozwoliła ustalić, że za rządów Chmielewskiego unickie były całe rejony eparchii przemysko-samborskiej, a unitów wspierali stosunkowo liczni ktitory, osadzając w swych dobrach popów unickich. Już Jakub Susza w 1664 r. podkreślał, że wytrwałe starania i zabiegi biskupa Chmielewskiego sprawiły, iż wielu magnatów i bogatej szlachty nadawało popostwa unitom¹⁴¹. Byli nimi także współpracownicy i krewni zmarłego władcy Krupeckiego, a najbardziej znany z nich to bazylianin Józef Krupecki, były ihumen monasteru Św. Spasa pod Starym Samborem (1620–1651). Po śmierci biskupa Atanazego (1652) Józef Krupecki został kryłozszaninem przemyskim i często przebywał w otoczeniu biskupa Chmielewskiego¹⁴². Do Krupeckich należała wieś Żurawin nad Sanem, w której znajdowała się cerkiew¹⁴³.

Największym właścicielem dóbr położonych w ziemiach przemyskiej i sanockiej był król, który wobec znajdujących się tam cerkwi i popostw sprawował funkcję ktitora, kształtując politykę wyznaniową poprzez nadawanie ich unitom lub prawosławnym. Za czasów biskupa Krupeckiego cerkwie unickie w królewskich nadaniach znajdowały się w 11 starostwach na terenie całej eparchii. W okresie gdy władze państwowe oficjalnie popierały unię, dokumenty królewskie nadające popostwa zaopatrywano klauzulami mówiącymi wprost, że warunkiem nominacji jest pozostawanie popa w unii i podporządkowanie się biskupowi unickiemu. Klauzule te przestały się pojawiać za czasów Władysława IV i Jana Kazimierza, gdy równolegle funkcjonowały już dwie hierarchie Kościoła wschodniego, unicka i prawosławna. Z powodów politycznych nie chciano zadrażniać stosunków z prawosławnymi¹⁴⁴, szczególnie po wybuchu powstania Chmielnickiego, a następnie w okresie wojen z Rosją, gdy najpierw Kozacy, a następnie car moskiewski ogłosili się protektorami prawosławia w Rzeczypospolitej, ingerując w jej sprawy wewnętrzne. Z tych powodów informacji o wyznaniu parocha brakuje w dokumentach dla popów z Czukwi¹⁴⁵, Dnie-

¹⁴⁰ Zob. A. Добрянский, op. cit., cz. 2, s. 46. Wyjątkiem są ustalenia Jana Praszki (op. cit., s. 18), który zauważył, że jurysdykcję biskupa Chmielewskiego uznawało około 50 parochii.

¹⁴¹ A. Sroka, *Relikwie świętego Józefa Kuncewicza w kościele franciszkanów-reformatów w Przemyślu* [w:] *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 2, Przemyśl 1994, s. 113.

¹⁴² ЦДІАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 1001, 1035, 1136, 1142, 1369, 1497; sygn. 380, s. 275, 427; АНБС, Відділ рукописів, f. 5, sygn. 3863/III, k. 46, 55, 63; APP, АВГК Supplement, sygn. 48, s. 767, 810, 823.

¹⁴³ ЦДІАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 377, s. 392, 1287; ЦДІАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 1444–1445; APP, АмР, sygn. 587, s. 61–63; А. С. Петрушевичъ, op. cit., s. 86; A. Добрянский, op. cit., cz. 2, s. 17; С. Голубев, op. cit., t. 2, s. 126; Z. Strzetelska Grynbergowa, op. cit., s. 251; A. Prochaska, *Władya Krupecki*, t. 139–140, s. 732, 745–746, 749–750; t. 141–142, s. 43, 360; tenże, *Z walki o tron*, s. 21; M. Bendza, op. cit., s. 133; *Akta miasta*, t. 2, s. 305; J. Krochmal, *Kapłani unicy*, s. 145, 155. Według Edwarda Trzyny (*Ziemia sanocka i struktura jej własności feudalnej od połowy XVI do drugiej połowy XVII w.*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego”, R. 9, 1978, s. 159) Żurawin został w 1645 r. przekazany przez Andrzeja Ustrzyckiego w wieczystą dzierżawę unickiego biskupstwa przemyskiego.

¹⁴⁴ J. Krochmal, *Kapłani unicy*, s. 159–163, 165–166, 168.

¹⁴⁵ Bogusław Leszczyński, podskarbi wielki koronny i starosta samborski, nadaje popostwo w Czukwi Górnej Iwanowi popowiczowi. ЦДІАЛ, f. 129, op. 3, sygn. 218 (1654 r.).

stryka¹⁴⁶, Dorożowa¹⁴⁷, Jabłonki Dubowej¹⁴⁸, Jabłonki Niżnej¹⁴⁹, Jasionki¹⁵⁰, Prus¹⁵¹, Rypian¹⁵² i Żukotyńia¹⁵³ w ekonomii samborskiej, świąszczenników cerkwi przedmiejskiej w Wiszni¹⁵⁴, parochów z Modrycza¹⁵⁵ w starostwie drohobyckim, Dąbrówki Ruskiej¹⁵⁶ w starostwie sanockim i w Uhersku¹⁵⁷ w starostwie stryjskim. Wyznania nominowanego popa można się domyślić¹⁵⁸ biorąc pod uwagę kontekst wydarzeń historycznych i poszczególne etapy stosunków unicko-prawosławnych, a w związku z tym założyć, że przynajmniej część z tych popostw otrzymali unicy. Sama nominacja uny nie oznaczała jednak, że kapłan taki nie zmienił później wyznania na prawosławne. Dlatego dalszych badań wymaga sprawdzenie czy popi, którzy za czasów biskupa Krupeckiego

¹⁴⁶ Król nadał popostwo dla popów Onufrego i Tymoteusza, synów popa Łukasza. APP, ABGK, sygn. 110D (1660 r.).

¹⁴⁷ Bogusław Leszczyński, podskarbi wielki koronny i starosta samborski, rozstrzyga spór o pole cerkiewne pomiędzy Elizeuszem popem z Dorożowa Dolnego a Laurentym, popem z Dorożowa Średniego. ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 933–934 (1652 r.).

¹⁴⁸ Król nadał 1an pola dla popów Jacka i Heliasza Iliowiców, braci. APP, ABGK, sygn. 101D (1654 r.).

¹⁴⁹ Król nadał 1an pola dla popów Piotra Pelechowicza i Jana Popowicza, syna popa Hrehorego. AGAD, Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 3380 (1659 r.).

¹⁵⁰ Po śmierci popów Grzegorza, Hryčka i Jeremka, król nadał popostwo i pół 1anu popowiczom Iwanowi, Ignacemu, Michałowi, Eliaszowi, Teodorowi i drugiemu Iwanowi, jako nowym parochom. AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 3745 (1660 r.).

¹⁵¹ Jan Kazimierz zezwala popu Fedorowi, ze względu na jego sędziwy wiek, na ustąpienie popostwa jego synom i wnukom: Michałowi, Fedorowi, drugiemu Michałowi, Iwanowi i drugiemu Fedorowi. ЦДИАЛ, f. 856, op. 1, sygn. 336 (1660 r.).

¹⁵² Król nadał popostwo dla synów zmarłego popa Michała. APP, ABGK, sygn. 111D (1660 r.).

¹⁵³ Jan Kazimierz potwierdził prawa Jerzego, Iwana, Bazylego i Dymitra, synów popa Jakowa do 2 1anów pola należących do cerkwi w Żukotyńiu. ЦДИАЛ, f. 129, op. 3, sygn. 76 (1660 r.).

¹⁵⁴ Jan Kazimierz 31 I 1654 r. pozwolił popu Bazylemu Artychowiczowi (Wasyłowi Artychowi) na cesję popostwa przy cerkwi Przemienienia Pańskiego (*Salvatoris Domini*) na przedmieściu Wiszni na rzecz jego syna popa Jerzego (AGAD, MK, sygn. 196, k. 15–15v). Pretensje do popostwa przy tej cerkwi (*Transfigurationis Christi Domini*) rościł pop Iwan Zachwatajko, a po jego śmierci, król dokumentem z 2 V 1655 r. nadał je Symeonowi Żyrawskiemu. Grunty cerkiewne tego popostwa w 1656 r. posiadał pop Wasyl Artychowicz, o co procesował się pop Symeon Żyrawski, wspierany przez prawosławnego biskupa A. Winnickiego i kryłozan przemyskich (ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 383, s. 430–432, 443–444, 539–540). Zapewne jego synowi, tj. nieznanemu z imienia popu Żyrawskiemu, król nadał to popostwo 7 VII 1667 r. (AGAD, MK, sygn. 206, k. 326–326v).

¹⁵⁵ W 1663 r. król nadał popostwo dla Iwana, syna popa Dymitra oraz dla Teodora Zaszybajła. *Схуматиць*, s. 135.

¹⁵⁶ W 1655 r. starosta sanocki Franciszek Mniszech w imieniu króla prezentował popa Jana Kopystyńskiego. F. Kiryk, *Stosunki kościelne [w:] Sanok. Dzieje miasta*, red. F. Kiryk, Kraków 1995, s. 256.

¹⁵⁷ Dokument z 1661 r. powiększający uposażenie popostwa, wydany dla popa Semiana i jego synów. AGAD, MK, sygn. 202, k. 224.

¹⁵⁸ W ówczesnych dokumentach przemilczano odniesienia do unii, choć występowało w nich zastrzeżenie, że wydano je „z zachowaniem praw Kościoła rzymskiego”. Prawosławni dbali zaś o to, by w otrzymywanych dokumentach precyzyjnie wskazywano ich, jako stronę uprzywilejowaną. Np. dokument Jana Kazimierza z 26 VIII 1658 r., potwierdzający dokument Władysława IV z 1633 r. dla cerkwi monasteru Trójcy Św. na przedmieściu lwowskim w Przemysłu, stojącej na gruncie podarowanym przez jej ihumena Wasyla Kopystyńskiego wspomina, że działało przy niej bractwo „Religiej Graeckiej starożytnej w uniej nie będącej”. AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 7150.

otrzymali popostwa pod warunkiem pozostawania w unii, wytrwali w niej po 1652 r., gdy funkcjonowali już w nowych warunkach związanych z dominacją prawosławnego biskupa Winnickiego, stanowczo zwalczającego unitów¹⁵⁹.

Powyższe uwagi nie oznaczają, że w dobrach królewskich nie było w tym czasie kapłanów unickich. Wyraźne określenie wyznania popa znalazło się w dokumencie starosty leżajskiego Andrzeja Potockiego, który 25 III 1660 r. pozwolił Rusinom ze Starego Leżajska zbudować nową cerkiew po spaleniu starej podczas wojny. Parafianie mogli sami wybrać sobie popa przy zastrzeżeniu, że zostanie on zatwierdzony przez unickiego biskupa Chmielewskiego. Z powodu zbyt małej liczby parafian dla utrzymania świąszczeniaka, miał on sprawować posługę kapłańską także dla Rusinów z Nowego Leżajska¹⁶⁰. W tym czasie unickim popem w Nowym i Starym Leżajsku był wspominany już Jan Wanczycki, kryłozanin przemyski i namiestnik leżajski. Unickie były też cerkwie w Ustrzykach Dolnych (1664) w starostwie przemyskim oraz Nowosielcach i Prusieku (1665) w starostwie sanockim, a prawdopodobnie unicka w Lisiatykach (1664) w starostwie stryjskim¹⁶¹. W lustracji starostwa krośnieńskiego przeprowadzonej w 1660 r. znalazła się informacja, że do zamieszkujących tam licznie popów unickich mają odniesienie przywileje dla duchowieństwa greckiego zawarte w unii hadziackiej. Jeszcze wyraźniej pozycję popów unickich ze starostwa krośnieńskiego dowartościował Jan Kazimierz w dokumencie z 11 VI 1663 r., w którym zrównał ich w prawach z duchowieństwem łacińskim¹⁶². Z tego samego roku pochodzi dokument królewski nadający popostwo w Nanowej (Prosieku) w starostwie przemyskim braciom Eliaszowi i Sieńkowi, którym nakazano, aby pozostawali w unii z Kościołem rzymskim¹⁶³.

Unicy znajdowali się także w dobrach królewskich położonych na terenie województwa krakowskiego. Lustracja wyraźnie mówi o popach unickich („kapłan ritus Graeci unit”) we wsiach Binczarowa Ruska (Wołoska) i Bogusza w starostwie bieckim. Prawdopodobnie unickie były też cerkwie we wsiach Kamień w starostwie spiskim i Królowa Wołoska w starostwie sądeckim¹⁶⁴.

Niezwykle istotne dla wspierania rozwoju unii oraz utrzymania jej stanu posiadania było stanowisko ktitorów w dobrach szlacheckich i duchownych. Ich

¹⁵⁹ Dotyczy to np. popa Nestora oraz jego synów i pasierbów: Michała, Aleksandra, Grzegorza i Mikołaja, którzy w 1647 r. otrzymali od Władysława IV popostwo w Dobrohostowie w starostwie drohobyckim, pod warunkiem przystąpienia do unii kościelnej (AGAD, MK, sygn. 189, k. 691v–692) oraz popa Ignacego i jego syna Iwana, unickich parochów cerkwi św. Michała Archanioła w Mokrzanach w ekonomii samborskiej, wzmiankowanych w maju 1652 r. (ЦДИАЛ, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 829).

¹⁶⁰ APP, ABGK, sygn. 31, s. 4.

¹⁶¹ *Lustracja województwa ruskiego 1661–1665*, cz. 1, *Ziemia przemyska i sanocka*, wyd. K. Arłamowski, W. Kaput, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 136, 201, 253, 260–261.

¹⁶² W starostwie krośnieńskim w tym czasie cerkwie unickie były w: Balnicy, Czystohorbie, Dołżycy, Duszatynie, Jaworniku, Komańczy, Łupkowie, Maniowie, Mikowie, Rzepedzi, Smolniku, Solince, Szczawnem i Turzańsku. APP, ABGK, sygn. 29, s. 3–4; AGZ, t. 1, nr 50, s. 75–76; *Cxumamicьbь*, s. 403–404. Por. *Lustracja województwa ruskiego*, cz. 1, s. 277, 279, 281–282.

¹⁶³ APP, ABGK, sygn. 115D.

¹⁶⁴ *Lustracja województwa krakowskiego 1659–1664*, cz. 2, wyd. A. Falniowska-Gradowska, F. Leśniak, Warszawa 2005, s. 556–557, 673–674, 727.

pozycję wzmocniło postanowienie konstytucji sejmu z 1647 r. stwierdzającej, że w dobrach prywatnych prawo wyznaczania świąszczeniów należy do właścicieli dóbr, a nie do biskupów¹⁶⁵. Ktitorzy decydowali więc o wyborze kandydata na popa. Z tego powodu można przyjąć założenie, że unickie były cerkwie położone w dobrach stronników biskupa Chmielewskiego, zwłaszcza tych, którzy w jego obronie brali udział w licznych starciach zbrojnych z prawosławnymi. Do grona tego należeli Adam i Marcin Krasicczy¹⁶⁶, Andrzej i Zygmunt Fredrowie¹⁶⁷, Karol Franciszek Korniakt¹⁶⁸ oraz część drobnej szlachty przemyskiej¹⁶⁹, w tym unicka gałąź rodu Winnickich. Jej przywódcami byli Andrzej „Trusz” Zubkowicz Winnicki i jego brat, unicki pop Stefan „Trusz” Zubkowicz Winnicki z cerkwi w Urozu. Wieś ta na początku stycznia 1651 r. stała się celem napadu prawosławnych, którzy nie oszczędzili nawet cerkwi, którą spalili, uprzednio rabując sprzęty liturgiczne i bezczeszcząc Najświętszy Sakrament. Po tych tragicznych wypadkach pop Stefan Winnicki przeniósł się do cerkwi w Łące, która w prawosławnej Wielkanoc (18 IV) 1652 r. została napadnięta przez dyzunitów. Pop Stefan występuje w aktach jeszcze w 1654 r.¹⁷⁰

Najstarszymi protektorami unii w eparchii przemyskiej byli Stadniccy ze Żmirodu, którzy w swym rozległym kluczu leskim zaprowadzili ją na przełomie XVI i XVII w.¹⁷¹ Parafie unickie miał w swym kluczu jarosławskim także Jan Zamoycki, który w 1662 r. na prośbę Joana i Romana, popów z Zaleskiej Woli, uwolnił ich od wszelkich posług gromadzkich i żołnierszczyzn, na ogólnych zasadach

jako insi świąszczeni w majątnościach moich w jedności Kościoła św[iętego] rzymskiego zostający zwolnieni są od gromadzkich ciężarów¹⁷².

¹⁶⁵ W arendowanych królewsczyznach prawo wyznaczania popów mieli dzierżawcy. VL, t. 4, s. 59.

¹⁶⁶ ЛНБС, Відділ рукописів, f. 5, sygn. 3863/III, k. 46–47, 55.

¹⁶⁷ Jako dzierżawca wsi królewskiej Lubienie koło Krakowca, 23 III 1649 r. Zygmunt Fredro nadał tamtejsze popostwo Fedorowi i jego bratu Mikołajowi Diakonowi. Dokument ten potwierdził król w 1650 r., a w 1652 r. został on oblatowany. Brak w nim wzmianek o wyznaniu popa. ЦДІАА, f. 13, op. 1, sygn. 378, s. 273–275; ЛНБС, Відділ рукописів, f. 5, sygn. 3863/III, k. 47, 55.

¹⁶⁸ Należał do niego klucz żurawicki. Na prośbę popa Wasyla Bełwińskiego z cerkwi w Bełwinie (Lubomierzu) 10 I 1660 r. Korniakt potwierdził utracony dokument na popostwo, poszerzając jego uposażenie. AGAD, Zbiór Aleksandra Czołowskiego, sygn. 619, s. 6. Zob. ЛНБС, Відділ рукописів, f. 5, sygn. 3863/III, k. 47, 55.

¹⁶⁹ ЛНБС, Відділ рукописів, f. 5, sygn. 3863/III, k. 55.

¹⁷⁰ ЦДІАА, f. 13, op. 1, sygn. 377, s. 100; sygn. 378, s. 515, 536–537, 742–749, 1213–1214, 1380, 1666–1668; sygn. 379, s. 960, 1399, 1973; sygn. 380, s. 1512–1521; ЛНБС, Відділ рукописів, f. 5, sygn. 3863/III, k. 46, 55; APP, ABGK Supplement, sygn. 48, s. 810; A. Prochaska, *Władzka Krupecki*, s. 290–291, 362; W. Łoziński, op. cit., s. 305–306; J. Krochmal, *Unia w eparchii przemysko-samborskiej*, s. 125. W tym czasie znany jest też inny pop Stefan Winnicki, zwany „de Łąka” (Лука) lub Łukawski. Był on kapłanem prawosławnym i stronnikiem władzki A. Winnickiego, zob. ЦДІАА, f. 13, op. 1, sygn. 379, s. 73, 960; sygn. 380, s. 275. Wydaje się, że podłożem sporu między unicką i prawosławną częścią rodu Winnickich były nie tylko względy religijne, ale także stare waśnie rodzinne, w których ważną rolę odgrywały sprawy finansowe związane z rozliczeniem z opieki nad małoletnimi Andrzejem i Stefanem, osieroconymi przez Iwana Zubkowicza Winnickiego.

¹⁷¹ J. Krochmal, *Duchowieństwo unickie*, s. 150–151.

¹⁷² AGAD, Zbiór Aleksandra Czołowskiego, sygn. 619, s. 11 (Laszki, 8 IX 1662).

Długoletnią posługę kapłańską w Wysocku w kluczu jarosławskim sprawował unicki pop Łukasz Matwiejowicz, wzmiankowany w latach 1652–1679¹⁷³. Natomiast w samym Jarosławiu przewagę mieli wówczas prawosławni. W 1655 r. biskup Chmielewski nałożył nawet klątwę na jarosławskiego popa Bazylego Kuryłowskiego przeszkadzającego we wprowadzaniu tam unii¹⁷⁴. Unicka była tylko cerkiew Wniebowzięcia NMP na przedmieściu Jarosławia, przy której w 1659 r. funkcjonowało bractwo cerkiewne¹⁷⁵.

Kolejnym rodem magnackim wspierającym unię byli Sieniawscy. W 1655 r. Elżbieta Sieniawska nadała cerkiew w Cieplicach dwóm popom unickim, nakazując im nauczanie „wiary świętej chrześcijańskiej, to jest uniackiej” tak, jak to ma miejsce w innych parafiach należących do jej dóbr w kluczu oleszyckim¹⁷⁶. Następny dokument dla popostwa w Cieplicach wydała w 1661 r. Elżbieta Wiktorja z Potockich Sieniawska. Kierowała się przy tym troską o to, aby „ludzie w nabożeństwie swym przeszkody nie mieli od schizmatyków”. Zgodnie z sugestią unickiego namiestnika (protopopa) oleszyckiego Bazylego, popostwo cieplickie nadała Iwanowi i Jakowowi, braciom stryjecznym. Sankcją za ewentualne przejście na prawosławie była utrata beneficjum, co dotyczyło wszystkich popów z klucza oleszyckiego. Z dokumentu wynika, że wymienieni popi już wcześniej otrzymali to popostwo, ale utracili je w bliżej nieznanych okolicznościach. Być może powodem było uznanie jurysdykcji biskupa Winnickiego, a utracone beneficjum odzyskali dopiero po powrocie do unii¹⁷⁷. Rodzinną tradycję wspierania unii kościelnej kontynuował Mikołaj Hieronim Sieniawski (zm. 1683), właściciel kluczy sieniawskiego (dybkowskiego) i oleszyckiego¹⁷⁸, który w latach 1662–1663 potwierdził prawa i przywileje nadawane popom przez swą matkę, Elżbietę Wiktorję z Potockich (zm. 1670). W zamian za uzyskane przywileje popi mieli promować unię i nauczać włościan. Potwierdzenia takie otrzymali popi Jan Nazarkiewicz z Zapałowa¹⁷⁹ oraz wspomniani Iwan i Jakow z Cieplic¹⁸⁰. W 1663 r. popowicze Hrehory i Iwan z Cieplic otrzymali od Sieniawskiego półłanek roli we wsi Dąbrowica, w której erygowano cerkiew. W dokumencie nadania znalazło się zastrzeżenie, że popi mają podlegać „wielebnemu księdzu władcy przemyskiemu”¹⁸¹, ale bez wskazania jego nazwiska. Dla Sieniawskiego dopowiedzenie takie było zbędne, wobec oczywistego faktu, że wszyscy popi z jego dóbr byli unitami.

¹⁷³ APP, ABGK, sygn. 100D, 143D.

¹⁷⁴ А. Добрянскій, op. cit., cz. 2, s. 46; M. Bendza, op. cit., s. 168.

¹⁷⁵ B. Lorens, *Bractwa cerkiewne*, s. 58.

¹⁷⁶ APP, ABGK, sygn. 103D.

¹⁷⁷ APP, ABGK, sygn. 112D.

¹⁷⁸ W. Majewski, *Sieniawski Mikołaj Hieronim* [w:] PSB, t. 37, s. 140.

¹⁷⁹ „Ojciec zaś Nazarkiewicz wiarę świętą Uniacką promować i one trzymać powinien będzie [i] poddanych moich nauczać”. ЦДИАА, f. 129, op. 3, sygn. 71, k. 1 (Oleszyce, 16 XI 1663).

¹⁸⁰ Popostwo zostało kupione za 200 złp. Suma ta była do odzyskania przez popów w przypadku przeniesienia się do innej cerkwi, ale dodano zastrzeżenie, że podlegała ona przypadkowi „gdyby jawna zdrada w pomnażaniu wiary chrześcijańskiej po nich się pokazała, to jest jeśliby do schizmy” przeszli. Popi mieli nauczać poddanych Sieniawskiego i być dla nich dobrym przykładem „wiary chrześcijańskiej uniackiej”. AGAD, Zbiór Aleksandra Czolowskiego, sygn. 619, s. 10 (Dybków, b.d.d., III 1662).

¹⁸¹ APP, ABGK, sygn. 116D (Dybków, 23 X 1663).

Kapłani unicy byli otaczani opieką także w rozległych dobrach Lubomirskich, którzy na początku XVII w. weszli w posiadanie części ordynacji Ostrogskiej, to jest kompleksu majątków złożonego z 25 wsi położonych wokół Nawojowej na Sądecczyźnie¹⁸². Według przynależności kościelnej wsie te należały do dekanatu muszyńskiego. Tamtejszych cerkwi i ich popów dotyczą 4 dokumenty Aleksandra Michała Lubomirskiego z 1656 r. W styczniu tego roku pop Matjasz Daniłowicz ze wsi Łosie w kluczu nowowiejskim otrzymał zagrodę, z której dochody miał odtąd czerpać nie tylko on, ale i jego następcy. Zagroda ta była więc uposażeniem świątyni, bowiem cerkiew w Łosiach, „w uniej świętej zostająca”, nie miała wcześniej środków na utrzymanie popa¹⁸³. O ile wspomniany dokument zawiera wyraźną informację o tym, że cerkiew w Łosiach była unicka, to trzy pozostałe dokumenty Lubomirskiego z 1656 r. są jej pozbawione. Akty te były potwierdzeniami dokumentów wystawionych przez poprzednich właścicieli wsi dla ówczesnych popów z Łabowej¹⁸⁴, Nowej Wsi¹⁸⁵ i Roztoki¹⁸⁶, przyniesionymi do ratyfikacji przez aktualnych świąszczenników z tych cerkwi. W dokumentach tych nie ma żadnych wzmianek określających przynależność wyznaniową kapłanów czy cerkwi, których dotyczą. W analogiczny sposób kwestię wyznania pomija dokument Lubomirskiego powołujący w 1659 r. bractwo przy cerkwi Opieki NMP w Kańczudze¹⁸⁷, wspomniany już akt Karola Franciszka Korniakta z 1660 r. dla cerkwi w Bełwinie w kluczu żurawickim¹⁸⁸ i inne wymienione wyżej. Powtarzające się milczenie dokumentów w tej kwestii można interpretować jako pominięcie sprawy oczywistej dla wystawców, dla których było jasne, że wszystkie cerkwie w ich majątnościach są unickie. Jest to zatem kolejny powód (oczywistość występowania unii) przemilczania w dokumentach kwestii wyznaniowych, obok wspomnianego już, którym kierowała się kancelaria królewska pomijająca wzmianki o unii, aby uniknąć zadrażnień z prawosławnymi.

¹⁸² W 1. połowie XVII w. do najbogatszych magnatów polskich należał wojewoda krakowski Stanisław Lubomirski (1583–1649), który rodzinną fortunę powiększył o posag wniesiony przez żonę, Zofię z Ostrogskich. Kupił też dobra łańcuckie Stadnickich, a ponadto dzierżył starostwa grybowskie, sądeckie, spiskie i inne. Majętności na Sądecczyźnie, Kańczuzę z 9 wsiami i 8 folwarkami oraz inne dobra odziedziczył jego syn Aleksander Michał Lubomirski (ok. 1614–1677), który potem odstąpił swemu bratu Konstantemu klucze tęgorbski i nawojowski na Sądecczyźnie. Ponadto A. M. Lubomirski był jeszcze starostą lubaczowskim. SGKP, t. 6, s. 938; A. Przyboś, *Lubomirski Aleksander Michał* [w:] PSB, t. 17, s. 628–640; W. Czapliński, *Lubomirski Stanisław* [w:] PSB, t. 18, s. 42–45.

¹⁸³ ЦДИАА, f. 129, op. 3, sygn. 256, k. 9 (Kolbuszowa, 25 I 1656).

¹⁸⁴ A. M. Lubomirski potwierdza dokument swego ojca Stanisława Lubomirskiego dany popu Wasylowi Wisłockiemu (Nawojowa, 8 X 1627) na grunt cerkiewny, który nadal mogą używać pop Wasyl, jego syn Eliasz i ich potomkowie, za co mają płacić pobór wg ustaw sejmowych. ЦДИАА, f. 129, op. 3, sygn. 256, k. 4 (Nawojowa, 29 V 1656).

¹⁸⁵ A. M. Lubomirski, na prośbę popa Iwana Połochowicza, potwierdza dokument Stanisława i Jana Branickich (Wielopole, 6 II 1602) nadający popostwo w Nowej Wsi jego ojcu, Iwanowi Połochowiczowi. ЦДИАА, f. 129, op. 3, sygn. 256, k. 11 (Nawojowa, 10 VI 1656); zob. tamże, k. 6; APP, ABGK, sygn. 38, s. 56–57.

¹⁸⁶ A. M. Lubomirski, na prośbę popa Andrzeja Ulickiego, potwierdza dokument nadany temu popu przez Stanisława Lubomirskiego (Wiśnicz, 20 VI 1636). APP, ABGK, sygn. 104D.

¹⁸⁷ Dokument A. M. Lubomirskiego (Kolbuszowa, 28 III 1659) przytoczył i potwierdził Paweł Karol Sanguszko (Kolbuszowa, 24 II 1739). AGAD, Zbiór Aleksandra Czołowskiego, sygn. 231, s. 15–18. Por. B. Lorens, *Bractwa cerkiewne*, s. 59.

¹⁸⁸ AGAD, Zbiór Aleksandra Czołowskiego, sygn. 619, s. 6 (Żurawica, 10 I 1660).

Majątności Lubomirskich skupione wokół Nawojowej sąsiadowały z kluczem muszyńskim biskupów krakowskich. Z oczywistych względów biskupi łacińscy wspierali w swych dobrach unię kościelną. W 1636 r. biskup krakowski Piotr Gembicki wydał ordynację normującą kwestie wyznaniowe w kluczu muszyńskim. Odtąd obowiązującym wyznaniem był tam katolicyzm obrządku łacińskiego lub greckiego (unickiego)¹⁸⁹. Kolejni biskupi krakowscy wydawali dokumenty dla cerkwi unickich w Banicy (1659), Złockiem (1658) i Żegiestowie (1664)¹⁹⁰. Najbardziej znanym kapłanem unickim z klucza muszyńskiego był Andrzej Miejski, który w ciągu swej ponad 30-letniej kariery osiągał kolejne stopnie w hierarchii kościelnej. W latach 1636–1637 był diakonem a następnie parochem w Powroźniku. Do parochii tej należały jeszcze wsie Jastrzębik i Wojkowa. W 1659 r. Andrzej Miejski został oficjałem biskupa krakowskiego dla unitów w kluczu muszyńskim, a w dokumentach z lat 1663–1664 występuje jako protopop muszyński¹⁹¹. Z 1659 r. znani są inni popi unitcy z klucza muszyńskiego: Innocenty Łoski z Florynki, Aleksander Siemieńczak ze Stawisk i Dymian Ihnatowicz z Kamionki¹⁹².

Cerkwie znajdowały się też w dobrach należących do łacińskich biskupów przemyskich. Byli oni ktitorami popostwa we wsi Daliowa w kluczu jaśliskim nadanego w 1547 r. kapłanowi ruskiemu przez biskupa Jana Dziaduskiego. W oparciu o ten dokument popostwo to otrzymywali kolejni świąszczeni, którzy w XVII w. zapewne byli unitami. Potwierdzenia dokumentu z 1547 r. wydawali jeszcze biskupi Stanisław Sarnowski w 1669 r. i Jan Stanisław Zbąski w 1680 r.¹⁹³ Wspierających unię hierarchów łacińskich naśladowało duchowieństwo diecezjalne. Proboszcz leski Adam Surszkowicz, jako ktitor cerkwi w należącej do jego parafii wsi Jankowce koło Leska, 19 IV 1652 r. nadał tamtejsze popostwo Joanowi Wiślickiemu, z zastrzeżeniem by podlegał władcy Krupeckiemu i „pod posłuszeństwem Kościoła powszechnego Rzymskiego był”¹⁹⁴. Spore zasługi w „nawracaniu” prawosławnych na unię miał klasztor reformatów w Przemyślu. Dzięki prowadzonej w nim akcji ewangelizacyjno-misyjnej w latach 1653–1679 prawosławie porzuciło 7 osób, spośród których zdecydowana większość przyjęła katolicyzm w obrządku greckim (unickim)¹⁹⁵.

*

Stan unii kościelnej w eparchii przemysko-samborskiej za czasów biskupa Prokopa Chmielewskiego (1652–1664) jest obszarem zaniedbanym w historiografii.

¹⁸⁹ Zob. W. Bębynek, *Starostwo muszyńskie. Własność biskupstwa krakowskiego*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”. Dodatek do „Gazety Lwowskiej”, R. 42, 1914, s. 320; M. Bendza, *Sytuacja wyznaniowa na terenie Klucza Muszyńskiego w XVII wieku*, „Rocznik Teologiczny”, R. 22, 1980, z. 1, s. 143–145.

¹⁹⁰ *Схигматичесъ*, s. 258–259, 268–269.

¹⁹¹ ЦДИАЛ, f. 129, op. 3, sygn. 256, k. 5; *Схигматичесъ*, s. 289; W. Bębynek, op. cit., s. 613, 618, 622; J. Krzemieniecki, op. cit., s. 34, 43–44, 48; M. Bendza, *Sytuacja wyznaniowa*, s. 141–142; tenże, *Prawosławna diecezja przemyska*, s. 105.

¹⁹² J. Krzemieniecki, op. cit., s. 47.

¹⁹³ I. Szaraniewicz, *Kościelna unia na Rusi i wpływ jej na zmianę społecznego stanowiska świeckiego duchowieństwa ruskiego*, Lwów 1899, s. 15.

¹⁹⁴ APP, ABGK, sygn. 99D.

¹⁹⁵ A. Sroka, *Relikwie*, s. 116–117.

Sprawa ta była poruszana w notach biograficznych poświęconych temu biskupowi i w publikacjach przedstawiających spory o diecezję przemyską toczonych z prawosławnym biskupem Antonim Winnickim. Podkreślano fakt zdecydowanej przewagi prawosławnych, którzy zajęli katedrę w Przemyślu, większość dóbr władcyków przemyskich oraz cerkwie na niemal całym obszarze rozległej diecezji. Zwracano uwagę, że biskup Chmielewski rezydował w Walawie, a jego jurysdykcję uznawali tylko nieliczni popi. W literaturze przedmiotu brakuje natomiast danych szczegółowych, pozwalających na wskazanie obszarów diecezji należących do unitów, liczby cerkwi oraz informacji o kapłanach unickich zajmujących różne szczeble hierarchii kościelnej.

Rządy biskupa Chmielewskiego przypadły na trudny okres dwuwładzy w eparchii przemysko-samborskiej Kościoła wschodniego. Równoległe powoływanie biskupów prawosławnego i unickiego sprawiło, że toczyli oni walki o tę samą katedrę, cerkwie, monasterzy i dobra kościelne, a także wiernych. Na stan ten miała wpływ skomplikowana sytuacją wewnętrzną Rzeczypospolitej, uwikłanej w wojnę domową z Kozakami, a potem wojnę z Rosją. Agresorzy zwalczali unię kościelną w imię obrony prawosławia, ingerując tym samym w wewnętrzne sprawy Rzeczypospolitej. Uwarunkowania te znajdowały wyraz w polityce króla Jana Kazimierza wobec unii i prawosławia.

Nie mogąc objąć katedry przemyskiej, unicki biskup Prokop Chmielewski rezydował w Walawie pod Przemyślem, należącej do uposażenia władcyków przemyskich. Zarządzał stamtąd tymi częściami diecezji, które uznawały jego jurysdykcję. Starając się utrzymać namiastkę struktury hierarchicznej powołał kryłos, który tylko nominalnie funkcjonował przy katedrze przemyskiej, zajmowanej przez prawosławnego biskupa A. Winnickiego.

W artykule zebrano informacje o 40 kapłanach unickich (i 44 prawdopodobnie unickich)¹⁹⁶, znanych w latach 1652–1664. Zajmowali oni różne stanowiska w hierarchii kościelnej. Byli wśród nich biskupi ordynariusz (Prokop Chmielewski) i jego koadiutor (Antoni Terlecki), 3 kryłoszanie, 3 namiestnicy (protopopi) oraz 33 popów. Oprócz duchowieństwa diecezjalnego znanych jest jeszcze 6 bazylianów (w tym obaj biskupi). Dzięki kwerendzie zebrano informacje o 51 cerkwiach i monasterach unickich oraz o dalszych 19, które prawdopodobnie były unickie¹⁹⁷. Trzeba przyjąć zastrzeżenie, że nie wszystkie z nich utrzymały się przy unii przez cały badany okres 14 lat. Biorąc pod uwagę strukturę kościelną, unicki biskup przemyski sprawował jurysdykcję nad dekanatami krośnieńskim, leżajskim, muszyńskim i oleszyckim. Ze względu na strukturę własnościową, unicy najliczniej występowały w królewskich, w tym szczególnie w starostwie krośnieńskim, a także w zwartych kompleksach dóbr należących do Fredrów, Korniakta, Krasickich, Lubomirskich, Sieniawskich i Zamoyskich. Powyższe ustalenia są wynikiem wstępnego rozpoznania stanu posiadania Kościoła unickiego za czasów biskupa Prokopa Chmielewskiego. Problematyka ta wymaga dalszych szczegółowych badań.

¹⁹⁶Niektórzy z nich zajmowali kilka beneficjów, więc liczba duchownych jest inna niż łączna liczba cerkwi i innych godności.

¹⁹⁷Do statystyki tej nie wliczono kompleksów dóbr będących w rękach kłtorów wspierających unię, jeśli nie znaleziono informacji źródłowych o konkretnych cerkwiach.

Jacek Krochmal, The Church Union in the Eparchy of Przemyśl-Sambor at the time of Bishop Prokop Chmielewski (1652–1664)

Summary

The church union in the Eparchy of Przemyśl-Sambor at the time of Bishop Prokop Chmielewski (1652–1664) is a neglected page of the historiography. There is no evidence to indicate parts of the diocese where Unites lived, as well as, the number of the churches is unknown, there is also no information about the Uniate priests involved in various levels of the hierarchy.

The reign of bishop Chmielewski fall on difficult period of dual power in the eparchy of the Przemyśl-Sambor Eastern Church. Simultaneous existence of the bishops of the Orthodox and Uniate denomination meant that they competed for the same cathedral, churches and worshippers. This was due to the complicated internal situation of Poland, involved in a civil war with the Cossacks, then in the war with Russia. The aggressors fought the church union in the name of the Eastern Orthodox Church, interfering in the internal affairs of Poland. This influenced the policy of King Jan Kazimierz towards the Church Union and the Orthodox Church.

As the cathedral in Przemyśl was occupied by the Orthodox, the Uniate bishop Prokop Chmielewski resided in Walawa. He tried to maintain a semblance of hierarchical structure, thus, he called cathedral kryłos. He exercised jurisdiction over decanate of Krosno, Leżajsk, Muszyna and Oleszyce. Unites were the most represented in the royal estates, particularly in the district of Krosno, as well as, in the noble goods belonging to the families of Fredro, Korniakt, Krasicki, Lubomirski, Sieniawski and Zamoyski. These are initial findings on the Uniate Church in the days of bishop Chmielewski. This matter requires further detailed research.

Słowa kluczowe: Prokop Chmielewski, unia kościelna, diecezja przemyska (greckokatolicka)